

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України

Лисянська Дар'я Сергіївна
ПРОМИСЛОВІСТЬ СУМЩИНИ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИРІЧЧЯ
(1943-1953 РР.)

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

Галузь знань: 01. Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

_____ С. О. Авхутська

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

«___» _____ 20__ року

Виконавець:

_____ Д. С. Лисянська

«___» _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
РОЗДІЛ II. ВІДНОВЛЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1943-1945 РР.....	16
2.1. Напрями політики радянського керівництва у відбудові промисловості Української РСР.	16
2.2. Участь місцевого населення у відновленні промислових об'єктів Сумщини у 1943-1945 рр.....	27
РОЗДІЛ III. ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ СУМЩИНИ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ (1943-1953 рр.).....	41
3.1. Паливно-енергетичний комплекс.....	41
3.2. Машинобудування	45
3.3. Хімічна промисловість	52
3.4. Деревообробна промисловість.....	54
3.5. Легка промисловість.	55
3.6. Харчова промисловість.....	57
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	65
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження проблеми повоєнної відбудови промисловості є актуальним з огляду на те, що розвиток цього сектору економіки виступає одним із пріоритетних завдань нинішнього етапу державного будівництва. Критичне осмислення практики і досвіду соціально-економічного розвитку радянського періоду сприятиме успішному реформуванню та модернізації промисловості сучасної України.

Проблематика післявоєнної відбудови містить в собі чимало недосліджених сторінок, оскільки радянські історики, перебуваючи під впливом тоталітарної ідеології та методологічного догматизму, не змогли достатньо об'єктивно і повно висвітлити ряд ключових аспектів теми: стан промислових об'єктів, повсякденне життя робітників, їх матеріальне забезпечення, умови роботи, на що урядом не зверталось ніякої уваги.

З'ясувати означені проблеми дозволяє аналіз стану промисловості на прикладі Сумського регіону, адже саме сюди в зв'язку з державною програмою п'ятирічного розвитку господарства, спрямовувався увесь наявний в суспільстві потенціал робочої сили.

Поява нових методологічних підходів, значне розширення джерельної бази також спонукають до переосмислення відомих вже дослідникам аспектів зазначеної проблеми, які мають давню дослідницьку традицію. Одним із ключових моментів, який визначає сучасний запит суспільства на засвоєння історичної спадщини, є вивчення соціальних процесів не лише в макроструктурах, але й у системі індивід – соціум. Відтак актуальним є саме регіональний підхід до з'ясування проблеми, оскільки, по-перше, він допомагає простежити особливості реалізації державних соціально-економічних планів на рівні регіону; по-друге, наслідки та оцінку результатів впровадження їх у життя місцевим населенням.

В радянській історіографії в першу чергу висвітлювали матеріальні здобутки і досягнення, підкріплені статистичними даними про введені в дію підприємства та їх продукцію. Акцентувалася увага на трудових звершеннях

робітників. Разом з тим, повністю збагнути подвиг народу неможливо без комплексного аналізу усіх факторів, що дають змогу об'єктивно відтворити процес відновлення промислового механізму.

Досвід 1943 – 1953 рр. дозволяє уникнути помилок минулого у реалізації сучасних економічних і соціальних програм.

Ще на початкових етапах війни здійснювалась масова евакуація заводів, фабрик, та їх робітників, а найголовніше – кваліфікованих інженерів. У Росії, Середній Азії та інших регіонах СРСР було вивезено майже 1 тис. заводів і майже 4 млн. людей. З України було евакуйовано 30 тис. тракторів, майже все обладнання українських електростанцій. У Ворошиловградській та Сталінській області були затоплені всі шахти, знищені всі промислові об'єкти, всі 54 будинки, оглядові мости, знищені залізничні шляхи, телеграфний зв'язок. У 1945 р. Україна виробила 23 % електроенергії від рівня 1940 р., 36 % вугілля, 17 % чавуну, 15 % сталі. Тому відновлення розбуреного війною господарства стало найбільш серйозною проблемою для українського населення.

З усього, що було евакуйовано вглиб СРСР під час війни, Україна повернула собі лише незначну частину. Відновлення промисловості відбувалося однобоко - як і раніше випереджаючими темпами розвивалася важка промисловість, хронічно відставали харчова та легка промисловість.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є, на основі комплексного аналізу джерел та літератури, які характеризують державну політику щодо відбудови промисловості в 1943–1953 рр. та відновлення виробничих потужностей Сумщини, висвітлити діяльність держави та народу щодо повернення промисловості до довоєнного рівня.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати стан вивчення теми в історіографії, встановити повноту її джерельного забезпечення;
- висвітлити основні напрями політики радянського керівництва у сфері відбудови народного господарства; визначити категорії виробництв

важкої та легкої промисловості, які держава мала на меті першочергово відновити;

- з'ясувати шляхи надходження робочої сили на підприємства і будови;
- узагальнити досвід використання командно-адміністративною системою соціалістичного змагання у відбудові промисловості Сумщини та надати оцінку дієвості цих заходів;
- оцінити результати повоєнної відбудови та перспективи подальшого розвитку промислового сектору економіки Сумщини.

Об'єктом дослідження є процеси відбудови промисловості Сумської області в період післявоєнного десятиліття (1943–1953 рр.).

Предметом дослідження є державна політика радянської влади щодо відбудови промислового сектору економіки Сумщини, шляхи залучення робочої сили у виробництво форми і методи заохочення робітників та матеріально-побутове забезпечення виробництв.

Хронологічні межі дослідження. Нижня межа – 2 вересня 1943 р. - пов'язана з датою визволення регіону від нацистських окупантів. Верхня межа – 1953 р. - відповідає за крайню межу післявоєнної відбудови.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що в роботі вперше здійснено комплексне дослідження промислового розвитку Сумської області в період з кінця 1943 – першої половини 1953 рр.

А саме:

- уточнено періодизацію процесу розвитку промисловості області впродовж періоду пізнього сталінізму;
- удосконалено, що у післявоєнне десятиріччя процес відбудови був пов'язаний з труднощами, які були зумовлені великими масштабами руйнувань; найдієвішим способом відновлення і поповнення матеріально-технічної бази промисловості Сумщини в перші післякупаційні роки був метод народної відбудови.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання її матеріалів, висновків, оцінок при написанні узагальнюючих

наукових праць з історії України, навчальних посібників з близьких та дотичних тем, при підготовці підручників, викладанні курсів регіональної історії.

Апробація результатів дослідження здійснена на трьох конференціях: IV Міжнародній науково-практичній конференції «Історико - краєзнавчі дослідження: традиції та інновації» (Суми, 2019 р.), у 8 випуску науково-педагогічного журналу «Теорія та методика навчання суспільних дисциплін» (Суми, 2020 р.) та IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Бахмутська старовина: краєзнавчі дослідження – 2020» (Суми, 2020 р.).

Структура роботи. Робота складається з вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Список використаних джерел та літератури налічує 73 найменування. Загальний обсяг роботи становить – 76 с.

РОЗДІЛ I

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Німецько-радянська війна та всі її наслідки залишили свій червоний слід на історії цілих народів, в тому числі – і українського. Це символ боротьби, символ непокори і гідності. Тепер, коли поволі вщухають пристрасті навколо війни з німцями, а події на Сході, навпаки, привертають нашу увагу, виникла потреба розібратись з реальним змістом цього періоду, а також оцінити його наслідки та характер впливу на подальшу долю відносин колишніх союзників та конкурентів.

Це є очікуваним, що зараз відбувається болючий процес переоцінки багатьох фактів та явищ, проте ми маємо розуміти, що пошук істини в багатьох аспектах має присмак гіркоти.

Набуття Україною статусу незалежної держави, спалах війни на Сході України вимагає нових підходів у вивченні нашого минулого. Вже дуже довго ми називаємо ворогом того, хто ним перестав бути, а другом, в кого плани на нашу територіальну цілісність вже зовсім не приятельські. Та не можна звинувачувати лише політику Москви. Ми маємо об'єктивно розцінювати факти, брати до уваги всі деталі і малювати правдиву картину ситуації, що склалася. Поза іншим, прагнення до самоідентифікації, ідентифікації всіх, хто проживає на території нашої держави до українців – справа непроста, але обов'язкова для виконання.

Аналізуючи історіографію та джерела з поставленого нами питання класифікація була розроблена за принципом поділу літератури на кілька періодів:

1. праці радянської доби (53-ті рр. ХХ ст. – 1991 р.);
2. праці доби незалежності (1991 – початок ХХІ ст.).

Джерельна база дослідження складається з:

1. Документів Держархіву Сумської області (фонди Р-4980, Р-3420, Р-4121, Р-4978, Р-191, Р-4473, Р-3493, Р-5623, Р-208, Р-542, Р-2342, Р-3341, Р-3483, Р-3494);

2. Наукові праці істориків, економістів, географів (В. Баран, В. Даниленко, А. Корнус, О. Корнус, Ф. Бондаренко, О. Іщенко, П. Козирєв, П. Гудзенко та ін.)

3. Періодика 60 – 90-х рр. ХХ ст.: «Панорама», «Сумщина», «Український історичний журнал», «Україна молода», «Червоний промінь», «Урядовий кур'єр», «День», «Ваш шанс».

Великий внесок у розвиток дослідження дали матеріали Державного архіву Сумської області (Накази, директивні вказівки міністерств, рішення облвиконкому, накази і розпорядження керівників управлінь з основної діяльності, доповідні записки з питань виробничої діяльності, акти про збитки, завдані нацистськими окупантами підприємствам легкої промисловості, промисловості продовольчих товарів, рішення Сумського облвиконкому про хід відбудови підприємств, матеріали про нагородження працівників нагородами та преміями, тощо). Зокрема, промислово-фінансові плани заводу «Фрунзе» (1948-1972 рр.), технічно-економічні показники виробництва (1949-1972 рр.) дають нам інформацію про функціонування підприємства в потрібний для нас період, його динаміку та статистику виробничих планів. Ту саму інформацію, але з приводу іншого виробництва дають нам акти про збитки, завдані німецько-фашистськими загарбниками Сумській суконній фабриці (1944) та інформації про введення в дію виробничих площ на фабриці, обладнання після відбудови (1948). Цікавими є також матеріали про нагородження працівників фабрики медаллю “За доблестный труд” (1970) та всі інші матеріали, що стосуються заохочення робітників. Адже стимулювання прогресу було основним важелем стрімких темпів відбудови промисловості та повернення її до довоєнного рівня.

Варто звернути увагу на той факт, що неабиякий внесок до теми нашого дослідження дає нам фундаментальне багатотомне видання радянської доби

«Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Сумська область». [20] У томі вміщено 44 історичні нариси і 338 довідок про населені пункти — центри селищних і сільських Рад депутатів трудящих. В даній роботі детально висвітлена історія кожного населеного пункту Сумщини. В тому числі, ми маємо інформацію про результати титанічної роботи наших співвітчизників, відбудову міста нашими наполегливими бабусями та дідусями. Проте, як писав Ю. Мицик, [60] критикуючи дану роботу, матеріал тут викладений дещо нерівномірно і він вважає, що багато сіл та міст Сумщини тут дещо «омолоджені». Ми погоджуємося з такою критикою, проте з обережністю використовуємо інформацію в нашому дослідженні, ретельно перевіряючи її.

Двотомний синтез “Історія Української РСР” став першою оприлюдненою працею узагальнюючого характеру, в якій було розглянуто в цілому минуле всіх національностей СРСР з точки зору владних структур. Знову ж таки надмірна політична заангажованість та ідеологізованість можливо б, і змогли виключити це джерело зі списку літератури, проте, на нашу думку ця праця подає нам багато інформації про міжнародну обстановку після закінчення війни, загальний характер стрімкої відбудови промисловості та її темпи.

В даній роботі детально висвітлені питання політичної, соціально-економічної та культурної історії, подано виклад головних етапів етногенезу українців. Історичний розвиток українського народу розглянуто як закономірний поступ у напрямку звільнення з-під соціального і національного гніту. Уся праця пронизана екстремальним російськоцентризмом. Таке бачення української історії нав'язано, по-перше, через не обтяжені історичною аргументацією прямі твердження, які розуміються як аксіоми, по-друге, через російськоцентричні історичні концепції та інтерпретації і, по-третє, шляхом наповнення структури тексту “російськими” сюжетами. Проте, незважаючи на це, ми все ж беремо його до уваги та можемо користуватися тою інформацією, що цікава саме для нашого дослідження [23, 579-591 с.].

Проблема відбудови промисловості в Сумщині у післявоєнний період не сильно привертала увагу дослідників періоду доби незалежності, а тому ми маємо спиратися на невеликий запас матеріалів, що знаходяться в обласному державному архіві, та деякі дослідження істориків, де Сумщині виокремлено невелику кількість уваги. Так, праця В. Барана, В. Даниленка «Україна в умовах системної кризи (1946—1980-ті рр.)» [4] звинувачує репресивні дії властей, спрямовані на насильницьку колективізацію, ліквідацію греко-католицької Церкви, масові репресій проти корінної нації, депортації. Автори впевненні, що повоєнний період був часом широкомасштабного ідеологічного наступу сталінізму, який своєю головною метою мав втримати під контролем, розвиток суспільної думки та суспільних процесів, духовне життя народу.

Систематизований виклад історії Сумщини з найдавніших часів до сьогодення пропонують автори навчального посібника «Сумщина в історії України» [5]. Він містить відомості про основні напрямки розвитку економіки, сільського господарства, науки, культури, воєнні події, особливості побуту, своєрідність життя інтелігенції, робітників і селян у різні історичні періоди. Ми можемо використовувати цю роботу як узагальнену картину життя населення Сумщини, автори прагнуть до об'єктивного висвітлення минулого. Відносно свіжа історіографія, з позицій незалежної України подає матеріал максимально наближений до ідей формування патріотизму та якостей громадянина.

Ми вважаємо, що концептуально всі дослідження минулого України, народів, які її населяли, мусять іти через призму "українського питання". Лише так можна повернути народу й державі їх власну, історію з її злетами та падіннями. Кроком у цьому напрямку можна вважати працю І. Муковського та О. Лисенка. Вражаюча джерельна база книги дозволила дослідникам створити панорамний літопис участі українців, уродженців України, на фронтах другої світової війни. Автори намагаються все називати своїми іменами: і тоді, коли йдеться про військову звитягу, мужність, хоробрість, високе усвідомлення обов'язку, і тоді, коли мова заходить про колаборацію, співробітництво з ворогом, що плюндрував нашу землю. І що найголовніше: тут відсутні будь-які

політизовані оцінки. Є лише прагнення об'єктивно, правдиво відтворити реальну картину минулого [45].

Багато сучасних істориків підтримують ту думку, що для відбудови промисловості області необхідно було не одне десятиліття, проте радянська влада в гонитві за показниками зовсім не зважала на потреби і можливості людей. «Закон про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946—1950 рр.», прийнятий в серпні 1946 р. на VIII сесії Верховної Ради УРСР передбачав відбудову зруйнованих районів та відновлення довоєнного рівня промислового розвитку менше ніж за 5 років та навіть перевищити його. Внаслідок такого рішення люди змушені були наполегливо працювати, миритися з зниженням матеріального рівня життя, погіршенням житлових і побутових умов.

А. Корнус та О. Корнус в співавторстві висвітлили показники промисловості Сумщини з початку ХХ ст. і до сучасності в економіко-географічному дослідженні [34]. Прості розрахунки без емоцій дають реальну картину становища всіх галузей промисловості, присутніх на території Сумщини в зазначений період. В даному дослідженні було використано декілька їх робіт [31-36]. Завдяки цим даним маємо реальну картину об'ємів виробництва до та після війни, а також розмежування цих потужностей за галузями.

Соціально-економічний розвиток України в післявоєнний період ґрунтовно висвітлений в фундаментальній двотомній роботі «Економічна історія України» [13], першому в історіографії підсумковому видання, яке охопило всю соціально-економічну історію українських земель. Праця охоплює всі історичні періоди – прадавню і давню історію, середньовічну добу, ранній новий час, модерну добу, новітню епоху. В ній простежуються соціально-економічні процеси на всій території розселення українців. Окремі теми економічної історії мають досить глибоку історіографічну традицію, на яку можна було спертися, готуючи це дослідження.

Дванадцятий том 15-томного видання "Україна крізь віки" [66] присвячений ратному та трудовому внескові українського народу в розгром третього рейху. Присвячена всім, хто цікавиться історією України, ця робота, добре художньо оформлена, подає нам інформацію про відновлення людини як трудівника і подвиги нації в цілому.

Збірник документів та матеріалів «Сумская область в период великой отечественной войны» [62] дає нам зрозуміти, які саме задачі ставились перед керівниками передових заводів нашого краю та точні строки їх виконання. Таке чітке делегування зобов'язань зайвий раз доводить нам, що Центр намагався якнайшвидшими темпами прискорити відбудову міст. А що з цього виходило - ми можемо бачити в сотнях очерків, статей та інших періодичних виданнях.

Аналізом економіки Сумщини займалися у своїй роботі А. Єпіфанов та М. Макаренко [16]. У роботі автори подали матеріали щодо дослідження основних показників виробництва базових галузей для нашого регіону в період з заснування Сумської області, а саме, 1939 р. і до 2015 року. Дослідження відображають позитивні та негативні спектри та зміни у промисловості, сільському господарстві (в цілому та в окремих галузях), у торгівлі та соціальній сфері - освіті, культурі, охороні здоров'я, демографії населення. У книзі подається багато схем, діаграм, офіційні статистичні дані щодо різних сфер життя міста. Ця робота допомогла нам краще зрозуміти стан Сумщини в потрібний для нас час.

У статті О. Бажана «Особливості відбудовчого періоду в Українській РСР у другій половині 40-х - на початку 50-х рр. XX ст.» [2] описано ситуацію, в якій опинилась Україна після завершення нацистсько-німецької війни, проаналізовано політику владних структур щодо відбудови промисловості та сільського господарства в республіці у першій повоєнній п'ятирічці. Автор намагається об'єктивно оцінити стан економіки і критично відноситься до документів, що підтверджували виконання планів. Навпаки, він намагається зібрати достовірну інформацію, що саме відображає якість відбудовчих процесів та їх вплив на життя населення.

У статті О. Тітка «Функціонування об'єктів місцевої промисловості України в 1943–1945 рр.» [64] розглянуто особливості налагодження роботи та функціонування в 1943–1945 рр. підприємств місцевої промисловості України. Аналізуються шляхи та засоби вирішення проблем фінансового, матеріально-технічного, енергетичного та кадрового забезпечення виробничого процесу, наведені дані про асортимент та кількісні показники готової продукції, виробленої на підприємствах галузі в означений період.

Отже, тема нашого дослідження присутня всюди, інформація, яку ми використовуємо, хоч і різноманітна за тематикою та ідеологією, проте може слугувати підґрунтям для нашого дослідження. Чи не вперше ми маємо висвітлювати післявоєнну відбудову промисловості Сумщини в одному дослідженні.

Мета магістерської роботи та її дослідницькі завдання вимагають використовувати базові принципи та методи під час дослідження. Основоположними принципами нашого дослідження є принцип історизму, принцип об'єктивності, принцип соціального підходу, принцип альтернативності.

Принцип історизму вимагає розгляду всіх історичних подій відповідно до історичних обставин в їх взаємозв'язку і в конкретний історичний відрізок часу. Історичні явища розглядалися в динаміці, поєднувалося з певним історичним досвідом історії і було науково обумовлене.

Даний принцип допомагає «вжитися в історію», зрозуміти її характер, оцінити мотиви та причини вчинків окремих учасників історичних подій та охарактеризувати результати їх діяльності.

Виходячи з принципу об'єктивності, зміст джерел розглядався як відображення реальних історичних процесів, явищ, подій. При цьому враховувалася суб'єктивна сторона в походженні і інтерпретації інформації в джерелі. Слідувавши за даним принципом, ми спиралися лише на реальні факти, відносились критично, відкидаючи ідеологізовану оболонку. Під час аналізу змісту застосовувався порівняльний метод. Порівняння проводилося

нами на рівні окремих, видань, регіонів і джерел інформації. Для аналізу конкретних змістовних модулів застосовувалися методики контент-аналізу і дискурс-аналізу.

Історичний процес вивчається в двох основних аспектах: об'єктивному та суб'єктивному. Якщо на суб'єктивний історичний процес завжди впливає історична особа, то об'єктивно висвітлювати історію ті, хто називає себе істориком, а тому, робити це – наша робота.

Третім принципом вивчення історії є принцип соціального підходу. Він передбачає розгляд історичних процесів з урахуванням соціального становища прошарків населення, які звертають увагу на історичні події.

Диференційований соціальний аналіз дозволяє дати оцінку історичним процесам максимально наближену до реальної, в тому числі у суперечності соціальної поведінки та традицій.

Соціальний аналіз в цілому дозволяє дати оцінку впливу соціальних сил, прошарків та політичних партій на розвиток суспільного прогресу, їх відповідність загальнонаціональним та державним інтересам.

Соціальний підхід повинен супроводжуватись дотриманням принципів історизму та об'єктивності, що у своїй сукупності досягає науковості історичного дослідження.

Четвертий принцип – принцип альтернативності. Він визначає ступінь ймовірності здійснення тієї чи іншої події або явища. Правильне використання цього принципу дозволило нам оцінити з іншої точки зору шлях розвитку сіл і міст Сумщини в післявоєнний період та дати власну оцінку усім змінам в економічному, політичному та соціальному аспекті.

Наукові методи, що ми їх використовували в нашому дослідженні, теоретично обґрунтовували способи нашого пізнання. Таким чином, нами використовувались такі методи: ретроспективний, структурно-системний, методи статистики та математичного аналізу, дедуктивний, індуктивний методи, методи наукового пізнання.

Ретроспективний метод дозволяв відновлювати білі сторінки за аналогіями і показував закономірності розвитку промисловості схожих за економікою регіонів.

Структурно-системний надав можливість проаналізувати суспільство як складну систему з множиною зв'язків у «вертикальному розрізі» ієрархічно організованих груп. Тут же були використані аналіз та синтез даних.

Спеціальні методи – методи статистики та математичного аналізу допомогли розібратись з великим об'ємом показників відновлення економічних потужностей регіонів, повернення до ладу промислових підприємств, порівняльної статистики функціонування заводів та фабрик до війни та після неї. Дедуктивний та індуктивний методи склали доказову основу роботи, а закони дедуктивної (формальної) логіки використовувались для формулювання отриманих результатів.

В ході формування висновків наукової роботи були також використані підходи і методи наукового пізнання, що обумовили структуру дослідження, етапність та логічну послідовність у викладенні основного матеріалу, дотриманні наукової об'єктивності щодо одержаних результатів, дозволили досягнути поставленої цілі та реалізувати передбачені для цього завдання. Для дослідження кількісних показників залучалися кількісний і статистичний метод.

РОЗДІЛ II

ЗАГАЛЬНІ РИСИ ВІДБУДОВИ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР 1943-1953 РР.

2.1. Напрями політики радянського виробництва у відбудові промисловості Української РСР

Внаслідок Другої світової війни економічний потенціал України зазнав значних матеріальних втрат. За підрахунками Надзвичайної державної комісії [15] під час воєнних дій та гітлерівської окупації на території республіки було зруйновано 16 тис. промислових підприємств, 27 910 колгоспів, 872 радгоспи, 1300 МТС, 882 шахти Донецького вугільного басейну, виведено з ладу 10 магістральних залізниць, вивезено до Німеччини 3,9 млн голів рогатої худоби, мільйони тон зерна, на руїни перетворено 714 міст і селищ міського типу, понад 28 тис. сіл.

В одну шеренгу для боротьби з нацистськими загарбниками ставали і ті, хто схилився перед Й. Сталіним як перед рятівником, і ті, хто проклинав його як тирана. Але в той же час війна розкрила і прояви злочинної безпеки, благодущності, егоїзму, боягузтва тих, хто намагався залишитися в стороні і навіть йшов на зраду, дезертирство, ухилявся від призову до лав діючої армії. Однак ці та інші питання піднімалися радянськими істориками рідко. Як правило, вони обмежувалися неминучими в ті часи деклараціями про монолітну згуртованість, морально політичну єдність народу, його безумовну перевагу над будь-яким супротивником.

Щойно території України були звільнені від німців – одразу почалося відновлення промисловості регіону. В постанові Раднаркому СРСР «Про невідкладні заходи з відбудови народного господарства в районах, визволених від німецько-фашистської окупації» (серпень 1943 р.) був висвітлений план відбудови економіки визволених районів. Звісно, що найбільше уваги отримало відновлення вугільно-металургійного комплексу. На легку промисловість відводилась незначна увага, бо уряд вважав це другорядною задачею.

Війна закінчилася, а отже потреба у виробництві предметів військового забезпечення відпала. Вже в 1945-1946 рр. відбувається реорганізація органів управління господарства. Це означає, що було ліквідовано наркомати важкої промисловості, при цьому створені наркомати транспортного, сільськогосподарського машинобудування та приладобудування.

Для того щоб покращити роботу командно-адміністративного управління господарством, у березні 1946 р. Верховна Рада УРСР перетворила Раду Народних Комісарів УРСР на Раду міністрів УРСР.

Подальша програма промислового розвитку України висвітлена в «Законі про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946—1950 рр.», прийнятому в серпні 1946 р. на VIII сесії Верховної Ради УРСР [2].

Політичне керівництво планувало протягом післявоєнної п'ятирічки відновити довоєнний рівень промисловості та сільського господарства, підвищивши при цьому продуктивність праці на 36 %. Головними етапами визначалися перш за все відродження вугільної промисловості республіки, відновлення та подальший розвиток важкої індустрії, залізничного транспорту, металургійних заводів Донбасу і Придніпров'я, хімічної промисловості, що несло в собі приховану загрозу посилення дисгармонії в економіці УРСР, насамперед у хронічному відставанні легкої промисловості та сільського господарства.

Під час даного процесу адміністративний апарат повністю проігнорував досвід інших країн Європи коли вони відновлювали свій промисловий потенціал. Так, в той час коли країни Європи надавали перевагу технічному переоснащенню галузей господарства, зміні підходів до сільського господарства, легкої та харчової промисловості, а найголовніше – стабілізації національної валюти, країни СРСР продовжували відновлювати промисловість екстенсивним шляхом, повністю не зважаючи на застарілість форм роботи. Надмірна залученість додаткової робочої сили до роботи призвело в подальшому до краху економічної політики.

Всі українські землі (крім крайніх західних, що залишилися у складі Польщі) опинилися у межах однієї держави. Це досить сприяло відбудові та розвитку господарства України в перше повоєнне десятиріччя. Територія України на кінець 1945 р. розширилася і становила понад 580 тис. км².

Якщо говорити про демографічне становище України, то варто сказати, що воно було доволі складним. В 1941 р. населення країни становило 41,3 млн осіб, а в 1945 – 29 млн осіб. Прості підрахунки підказують: кожного шостого українця забрала війна. Серед них загиблі, депортовані на примусову роботу до Німеччини, евакуйовані на схід або заслані до таборів. Поляки з території України виїхали до Батьківщини, а українці з Польщі переселилися відповідно до себе. За 1945 — 1948 рр. повернулося близько 2,2 млн демобілізованих воїнів, а також практично всі евакуйовані. Проте довоєнного рівня кількості населення було досягнуто тільки в 1958 р.

Після 1950 р. темпи природного приросту населення екстремально знижувалися. Кількість сільського населення зменшувалася в середньому на 0,5 % на рік. Цьому сприяла значна урбанізація населення та розширення територій міст. За етнічним складом на території українських земель росло російське населення — 7 млн, або 16 % , у Східній та 330 тис., або 5 %, у Західній Україні. Під час війни скоротилася чисельність поляків, євреїв, кримських татар.

Війна залишила після себе лише 17 % довоєнної кількості робітників, а весь промислово-виробничий потенціал становив 48 % проти 1940 р. У 1950 р. цей самий показник становив 81 %.

Великі масштаби відбудови потребували відповідної кількості робочої сили. Проблема з кадрами зростала, влада змушена була залучати до роботи всіх охочих, та, навіть заохочувати. До робіт масово залучались місцеве цивільне населення, мобілізовані з усіх областей республіки, учні й випускники ремісничих і професійних училищ, демобілізовані з радянських Збройних сил, репатріанти, в'язні системи НКВС/МВС, а також іноземні військовополонені й інтерновані.

Залученням і розміщенням трудових ресурсів опікувався Комітет з обліку й розподілу робочої сили при РНК СРСР і облвійськомати.

У 1943–1944 рр. з 3,5 млн евакуйованих на схід громадян УРСР повернулося лише 500 тис. осіб.

У зв'язку з цим не існувало іншої можливості, як максимально використати всі наявні ресурси. Саме тому зовсім логічним видається рішення ДКО, що зобов'язало РНК УРСР у II і III кварталах 1943 р. відібрати для роботи на підприємствах, розміщених за межами республіки, 14,5 тис. осіб.

У другій половині 1944 р. розпочинається залучення робочої сили з колгоспів для роботи на шахти та підприємства Донбасу на договірних засадах.

Забезпечення промислових об'єктів трудовими ресурсами здійснювалося шляхом адресних мобілізацій з елементами примусу (навіть з облавами включно). На відбудовні роботи у промисловість спрямовувалась значна частина репатріантів, які на деяких шахтах, наприклад, становили 25–40 % зайнятих. Тільки у 1945 р. у вугільну й металургійну галузі, будови в складі робітничих батальйонів надійшло понад 200 тис. осіб.

Задіяних у відродженні індустрії республіки було багато з військовополонених та інтернованих громадян з інших країн. Лише в 1945 р. на підприємства України запланували передати 495 520 осіб з цього контингенту. У Сталінській області для їхнього розміщення створили 7 таборів, у Ворошиловградській – 5, Київській, Запорізькій – по 3, Дніпропетровській – 2174. У квітні 1945 р. в УРСР прибуло 92,7 тис. інтернованих. У наступному році промислові об'єкти Донбасу та південних областей поповнило 126 робітничих батальйонів (98 тис. осіб).

Продуктивність цих кадрів бажала бути кращою, проте ситуація дефіциту рук змусила вдатися до таких мір. Нестачу кваліфікованих кадрів союзний уряд вирішував шляхом їхнього переведення в Україну з інших підприємств СРСР, а також випускників технічних навчальних закладів. Так, восени 1943 р. вугільну галузь Донбасу спрямовано 20 тис. випускників ремісничих училищ і ФЗН з 12 союзних і автономних республік СРСР. А загалом того ж року до промислових

районів УРСР прибуло понад 200 тис. кваліфікованих робітників з різних регіонів СРСР.

В той же час проводилась робота по підготовці власних кваліфікованих кадрів. У 1944 р. школи ФЗН, ремісничі й залізничні училища України підготували 23,8 тис. фахових робітників, у 1945 р. – 82,7 тис. осіб. Крім того, навчання різним спеціальностям здійснювалось безпосередньо на виробництві шляхом створення курсів шкіл і комбінатів виробничо-технічного навчання.

В той час поки існував воєнний стан на території республіки, умови роботи залишалися складними. Як правило, робочий день тривав 10-12 годин, подекуди сягав навіть 14-16 годин, до робіт в нічні зміни могли залучатися жінки та неповнолітні. Травматизм на виробництві став поширеним явищем передусім через малий досвід та порушення елементарних правил безпеки.

Катастрофічно недосконалою була система матеріального забезпечення, охорони здоров'я, санаторного лікування. В черзі за житлом стояли десятиліттями, робітники були постійно виснаженими морально та фізично.

Люди нерідко потрапляли в безвихідні ситуації, а тому дезертирство процвітало. У 1944 р. з цієї причини були відкриті кримінальні справи проти 30 тис. осіб, а понад 32,6 тис. – розшукувалися.

Через те, що Україна було основним плацдармом для війни, нищення німців призвели до повного зубожіння господарства. На виході Україна отримала жахливий вихідний рівень для відновлення промисловості.

Так, у 1945 р. Україна виробила 26 % довоєнного рівня промисловості, 49 % припадало на сільське господарство, товарообіг через зубожіння населення ледве досягав 31 % порівняно з довоєнними роками. В той час, загальносоюзні показники становили відповідно 92, 60, 45 %.

Господарство продовжувало відновлюватися до 1950 р. Найбільше уваги приділяли промисловості (34,6 %). Особлива перевага віддавалась паливній, металургійній, електроенергетичній, машинобудівній промисловості. За цей період в ході прискореного відновлення було відбудовано понад 2 тис підприємств лише тільки на території України [2].

Багата родюча земля України продовжувала дарувати союзу чавун, сталь, кокс. В 1951 р. Україна було передовою країною Європи з видобутку чорних металів. Нові галузі – газова та буровугільна розвивалися стрімкими темпами. Мережа газопроводів ставала все більшою, було побудовано газопровід Дашава-Київ. Вугілля стало основним паливом у даній структурі. Виснажена війною земля ніби працювала з людьми на рівних.

Машинобудування, як і до війни, утримувало позиції першості. Кількість верстатів зростала майже не щодня і збільшилася протягом першої післявоєнної п'ятирічки майже в 2 рази. Верстатні лінії, які почали випускати згодом потребували все більше спеціалізованих робітників, верстати-автомати, напівавтомати продовжували випускатися стрімкими темпами і навіть перевищувати довоєнні показники. Максимально інтенсивними темпами вироблялися машини для важкої промисловості, енергетичного та електрохімічного устаткування. Будівництво, транспорт та сільське господарство ледве встигало обслуговувати потреби вищезгаданих галузей.

Значного розвитку набуло авіабудування. Таким чином, був збудований Київський авіаційний завод.

Попередниками широкомасштабної автомобільної промисловості стали саме Одеський автоскладальний та Львівський автобусний заводи. Вже у 1950 р. вони встигли випустити 18 тис. вантажівок.

Усі види транспорту розвивалися однаково стрімкими темпами. Так, в 1950 р. вантажообіг залізниць навіть перевищив довоєнний рівень досягнувши 122, 9 %, морський транспорт курсував вдвічі більше, а автомобільний – на 17 % мав показники кращі ніж до війни.

Західні райони не відставали в індустріальному розвитку. Видобуток нафти, природного газу, машинобудування також підганялося під плани. В м. Долині Івано-Франківської області продовжували видобувати нафту. Дашавське, Більче-Волинське, Угорське родовища використовували для видобутку природного газу. У Львівсько-Волинському кам'яно-вугільному басейні виявили перші робочі пласти. Виробництво автобусів,

радіоапаратури хоч і було новим для цього району, але швидко прижилося і сприяло появі нових робочих місць. В 1950 % цей регіон виробляв промислову продукцію вже на 10 %, коли в 1940 % даний показник становив лише 3 %.

Через те, що Радянський Союз відмовився ставати членом плану Маршалла, США відмовили йому у наданні кредитів, що стало проблемою для відновлення економіки всього союзу. Німеччина надавала незначні репарації, цього не вистачало щоб налагодити виробництво тими темпами, що їх вимагав уряд. Щоправда, допомога від УНРРА сягала 194,2 млн дол. США, що і стало основним джерелом для інвестицій в відновлення промисловості. На вагу цілої країни даних коштів не вистачало, а тому внутрішні резерви використовувались для відбудови в максимальних об'ємах. Для порівняння: за період 1946-1950 рр. в промисловість, будівництво та транспорт було вкладено 4,9 млн крб. державних інвестицій, а в колгоспи та корпоративні підприємства – 2, 2 млн крб.

На промисловість та будівництво була відведена лівова частка капіталовкладень, що пояснюється важливістю першочергового відновлення цих галузей. 85, 7 % всіх інвестицій направлялися на важку промисловість. Всі інші галузі промисловості в той же час отримували лише 11 % загальних коштів бюджету.

Як і на території всього СРСР перевага надавалася галузям групи А, від якої відставали в своєму розвитку всі галузі групи Б. Науково-технічний прогрес на виробництві жодним чином не враховувався, робота продовжувала виконуватися за допомогою екстенсивних методів та шляхом залучення нових кадрів. Можна сказати, що «примітивна індустріалізація» продовжувала охоплювати всі регіони УРСР.

Незважаючи на те, що вугілля лише на території України вироблялося на великих територіях Донецького, Дніпровського, Львівсько-Волинського басейнів, весь СРСР відчув на собі підвищення цін на основний вид палива – вугілля. Цьому сприяло погіршення гірничо-геологічних умов видобутку в результаті яких вугілля тепер необхідно було доставляти з глибини більш ніж

700 м, до чого технічне радянське оснащення ще не встигло підлаштуватись. Незважаючи на це, перевага за вугіллям залишалася й надалі, а його видобуток протягом 1951-1965 при введенні в дію 324 шахт зріс у 2,4 рази.

Газова та нафтова промисловості поступово переміщувалися до Дніпровсько-Донецького району. Це наштовхнуло дані галузі до ще більш стрімкого розвитку, ніж вугільної галузі і вже в 1950 р. відсоток видобутку нафти і газу зріс на 7,3 та 9,2 рази. Газ був розподілений у його використанні між електростанціями, хімічною сировиною технологічним паливом та для комунальних потреб. Через економічність останній вид використання набирав все більших обертів.

В післявоєнні роки значно зросло значення металургії. ТЕС виробляли електроенергію, а частка гідроелектростанцій у виробництві електроенергії значно зменшилася.

Машинобудування та металообробка перейшли на мирний лад, проте не втратили свого значення серед інших галузей виробництва. Таким чином, вже в 50-х роках темпи зростання виробітку даних галузей збільшилися на 16,5 %.

Створювалися нові типи машин (понад 7 тис. зразків), устаткування та приладів. Гідротурбіни та турбогенератори вироблялися чи не в кожному великому машинобудівному підприємстві, а нові крокуючі екскаватори з кожним роком отримували ще більше замовлень. Магістральні тепловози, електровози, трансформатори та автоматичні лінії, - все це виготовлялося на території України. А для широкого споживача дана галузь пропонувала телевізори, магнітофони, мотовелосипеди, холодильники, пральні машини та пылососи, хоча і в обмеженій кількості.

Багато кого забрала війна, а серед них і кваліфіковані кадри, без яких неможливе налагодження виробництва. Країна було в жахливій безпорадності. Адже елементарно не вистачало робочих рук для тієї кількості відновлювальних робіт, що їх вимагали плани. Скорочення населення всієї території УРСР сягало третини, а це означало, що проблема нестачі трудових ресурсів стала реальністю. Трудові мобілізації зачіпали найвіддаленіші сільські

райони, військовополонених та навіть неповнолітніх. Була навіть необхідність будувати підприємства в осередках проживання великого скупчення людей. Примусовий характер мобілізацій не завжди позитивно впливав на результат роботи та економіку в цілому. Проте без таких мір навряд чи можна говорити про швидке відновлення вщент зруйнованої промисловості країни. Масово створювалися ремісничі училища та школи фабрично-заводського учнівства (ФЗУ), які мали на меті в короткі строки підготувати і випустити нові кваліфіковані кадри. На кінець четвертої п'ятирічки було випущено з таких закладів майже 900 тис. кваліфікованих кадрів.

Не є несподіванкою, що СРСР відкинув пропозицію США допомогти фінансово країнам, постраждалим від нацистсько-німецької війни, адже це суперечило інтересам керівництва та заводило до боргової кабали. Тож, все фінансування відбудови економіки проводилося лише з внутрішніх резервів країн і головний акцент при цьому робився на економії та максимальному зверненні до людей працювати на мінімальні зарплати максимальною віддачою, і при цьому ідеологічно налаштованими. Як не дивно, політика центру спрацювала і люди дійсно працювали натхненно, подекуди віддаючи всю свою енергію на користь спільної мети. Ще на початку війни з'явився такий механізм, що називався «мобілізація коштів населення», він також допомагав при відбудові господарств.

Заробітна палата селян та міщан різко відрізнялася між собою, що також диктувалося політикою заохочення урбанізації і викликало спротив з боку пригніченої сторони. Часто, відбувалося так, що різниця доходів між містом і селом була створена штучно.

У лютому 1946 р. під час свого виступу в Москві Сталін наголосив на потребі збільшення рівня промислового виробництва в порівнянні з довоєнним рівнем втричі, чого так і не вдалося досягти. «Голодний робітник не здатний працювати по-стаханівськи» - цього керівництво ніяк не могло збагнути. Таким чином, заплановану відміну карток ще в 1946 р. довелося перенести на рік.

Тим не менш, завдяки максимальному сприянню відбудові промисловості, значних капіталовкладень в цю сферу, що сягали інколи по 60-70 %, неймовірні темпи розвитку важкої промисловості все ж вражали. Темпи будівництва електростанцій, залізничного транспорту вдалося відновити вже в 1947 р.

У грудні того ж року було здійснено важливу грошову реформу, яка торкнулася кожного мешканця. Згідно з цією реформою, громадяни, у яких на на рахунках у банках були кошти до 3 тис. крб. могли обміняти старі гроші на нові у співвідношенні 1:1, збереження 3-10 тис. крб. обмінювалися вже на суму меншу в три рази, а ті, хто володів більш ніж 10 тис. крб. – втрачали дві третини своїх вкладів. Готівка перетворилася майже в папірці: її можна було обміняти з втратою коштів 10:1 [53].

Дана реформа шокувала людей, але в той же час позитивно вплинула на радянську економіку. Різде обмеження купівельної спроможності населення привело до зниження цін на товари. Деякий час ситуація була стабільною, проте після відміни карткової системи наприкінці 1947 р. ціни на промислові товари та товари першої необхідності знову підвищилися. Таким чином, жертвуючи фінансовою стабільністю, власним часом на енергією народ все ж таки спромігся героїчно вистояти всі випробування часом і наприкінці четвертої п'ятирічки значне покращення у відбудові господарства вже було видно, а до 1950 р. план по відбудові був повністю виконаний.

За окремими показниками наприкінці повоєнної п'ятирічки Україна мала передові позиції серед країн Європи. Так, обсяги валової української продукції в 1946-1950 рр. збільшувалися в 4,4 рази, а промислове виробництво вже на 15 % перевищувало той рівень, з яким УРСР вступила в війну. Деякі історики по-різному оцінюють цю цифру. Так, С. Кислинська у своїй статті говорить, що в 1950 р. питома вага промисловості півдня України збільшилася в 6 разів.

Звісно, що зростання темпів промислового виробництва ніяк не позначилося на підвищенні життєвого рівня населення. По-перше, жителі вимушені були працювати більше трудоводин, а отримувати за це меншу

заробітну плату, по-друге, вклади «під подушкою» перетворилися на папірці, а по-третє – пропозиція товарів легкої промисловості вже давно не задовольняла попит.

Шовкового виробництва, випуску меланжевих, тонкосуконних тканин, капронових панчіх не вистачало. Виробництво легкої і харчової промисловості не досягло довоєнного рівня (відповідно 79 і 80 %).

Головною причиною було перенаправлення фінансування на більш важливі сфери. Серед мізеру потужностей легкої промисловості можемо виокремити Артемівську, Переяслав-Хмельницьку, Миколаївську (Львівська обл.). Кіровоградську швейні фабрики, Луганську взуттєву, Херсонську бавовняну, Житомирський і Рівненський льонокомбінати. Поряд з цим вироблялося штучне хутро, трикотажні вироби із хімічних волокон, освоєно випуск нетканих матеріалів. Проте всього цього не вистачало для задоволення потреб всього населення. Штучний ажіотаж та черги спричиняли непомірну цінність цим товарам та давали можливість працювати спекулянтам.

Таким чином, закон про четвертий п'ятирічний план вимагав неймовірних темпів розвитку промисловості краю, швидкого відновлення показників до довоєнного рівня. Повсюди з'являлися нові галузі промисловості, для яких катастрофічно не вистачало кваліфікованих кадрів. Ігноруючи той факт, що голод 1946-1947 забрав тисячі життів, був відсутній матеріальний стимул для робітників, а національно-культурного життя майже не існувало, вони працювали на совість, повністю віддаючись роботі та вірячи в світле майбутнє країни. І показники дійсно показали успіх. Кінець четвертої п'ятирічки ознаменувався поверненням до темпів довоєнного розвитку, а в окремих галузях – навіть перевершенням. В той же час, радянське керівництво вперто не звертало уваги на відставання технічної оснащеності від передових країн світу повністю сподіваючись на кількісний трудовий ресурс [25]. Промисловість Сумщини відігравали чи не найменшу роль у відновленні темпів економічного розвитку України. Тож, розглянемо її детальніше.

2.2. Участь місцевого населення у відновленні промислових об'єктів Сумщини у 1943-1945 рр.

До нацистсько-німецької війни Сумщина володіла досить розвинутим народногосподарським комплексом. Він охоплював 8946 підприємств, де працювало 140 тис. робітників та службовців. Територія області була переповнена у 1940 р. промисловими підприємствами, кількість яких перевищувала 511 підприємств, найпотужнішими з них були завод ім. Фрунзе у м. Суми, “Червоний металіст” в Конотопі, ливарно-механічний завод, який знаходиться в Охтирці, механічний завод у м. Свеса, та активна фабрика кіноплівки в Шостці. Одне з найбільших виробництво цукру в СРСР знаходилося на Сумщині – тут працювало 17 цукрових заводів. Обсяг продукції цукру в Сумщині мав третій показник в Україні після Вінницької та Київської областей, а третина того рафінаду, який вироблявся всіма заводами України належала саме трьом рафінадним заводам Сумщини: Сумському, Буринському та Хутір-Михайлівському [34].

Радянський уряд мав на меті швидко відбудову народного господарства Радянської України, а в тому числі, звісно, і промисловості Сумської області. Як вже сказано вище, територія Сумщини була багата на промислове виробництво, а це означає, що трудівникам Сумщини доведеться докласти чимало зусиль на відновлення всіх її потужностей. На відбудову промисловості Сумщини виділено 130 млн крб. [20]. Для області центром було виділено безліч лімітів на машини та будівельних матеріалів. У відбудові народного господарства регіону допомагали такі області як Азербайджанська, Казахська, Узбекика, Вірменська, Таджикицька, Туркменська, Киргизька, та Грузинська РСР.

Робітники сумлінно виконували плани по відбудові п'ятирічного плану, одержуючи при цьому велику підтримку від комуністичної партії та допомогу від братніх республік. Досі точаться суперечки щодо того, чи надавалася підтримка центру для відбудови Сумщини, чи громадяни області за власний кошт відбудовували промислове виробництво. Ми маємо підстави вважати, що центр вплинув на прискорення відбудовних етапів Сумської промисловість, а

тому не маємо жодних підстав обвинувачувати комуністичну владу в повній бездіяльності. Вже в 1947 р. комуністи розпочали широкомасштабне соціалістичне змагання на тему гідної зустрічі 30-ти річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Друга половина 1947 року майже повністю була відведена на завершення відбудовчих процесів за новою технічною основою всіх наявних машинобудівних заводів, яким віддавалась перевага, а чотири з них значно перевищили рівень виробництва продукції довоєнного часу: Конотопський «Червоний металіст», Білопільський, Роменський машинобудівні, Свеський насосний.

Кінець 1947 р. ознаменувався розгортанням соціалістичного змагання з новою силою. Колективи підприємств намагалися достроково виконати плани п'ятирічок, адже цього не лише вимагала партія, а й особистий обов'язок кожного як громадянина.

Вагомі системи заохочень в соціалістичному змаганні дбали про розвиток трудової активності робітників та службовців. Навіть більше: на окремих заводах та фабриках колективна висока продуктивність праці відбувалась цілими змінами і цехами. Дані вражають: в 1950 р. на 292 підприємствах, де працювало 43, 5 тис. робітників, понад 95 % з них були нагороджені як стаханівці. План п'ятирічки робітники Сумщини виконали на 102, 2 % [20].

Сесія Верховної Ради СРСР, яка відбулася 12-19 березня, розглянула та ухвалила «Закон про п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946 -1950 рр.». Головна вимога цього плану полягала в якнайшвидшій відбудові потерпілих районів країни, відновленні довоєнного рівня народного господарства, та навіть перевищення даних показників. [52, с. 359].

План вимагав на 48 % збільшити загальний обсяг випуску продукції, на 15 % у вже звільнених районах [52, с. 17- 18].

Німецько-радянська війна нанесла великої шкоди Сумщині, як і Україні в цілому. Досі достеменно неможливо точно порахувати і врахувати всі матеріальні та людські втрати, спричинені війною. Можна тільки довіряти

приблизним датам, що лише за два роки окупації німці знищили понад 100 тис. чол., в цьому числі 44 тис. мирних жителів та 70 тис. військовополонених. Зноб-Новгородський, Ямпільський, Середино-Будський та Червоний райони втратили майже половину жителів. Молодь насильно відправлена на примусові роботи до Німеччини, спалено 27, 5 тис. колгоспних будівель і 35, 6 тис. приватних дворів. Припинено виробництво на 420 промислових підприємствах Сумщини, при цьому нацистами зруйновано 128 населених пунктів. Лише зони активного партизанського руху – Новослобідський, Хінельський, Спадщанський ліси змогли завадити зруйнувати навколишні райони повністю.

До війни народногосподарський комплекс Сумщини складав 511 великих промислових підприємств. Руйнації зазнали 1604 будівлі навчальних, медичних та культурних закладів. В цілому було спустошено і вивезено майна без урахувань власності цивільного населення на 14 млрд. крб.

Героїзм сумчан приголомшував, масовий патріотизм був причиною стрімкої відбудови та відновлення довоєнного стану життя в області. Прагнення якнайшвидше повернутися до спокійного і мирного життя змушували сумчан відбудовувати господарство і разом з цим створювати нормальні побутові умови. Адміністрація застосовувала типові для комунізму командні, примусові методи. Найбільша увага, так само як і в Українській РСР в цілому приділялася відновленню роботи промислових підприємств, відбудові зруйнованих залізниць, мостів, доріг тощо. Командування над Сумщиною було доручено Кіровській області РРФСР, яка і мала всіляко підтримувати промисловий розвиток регіону, а техніку та устаткування надавали 14 союзних членів СРСР, серед них - Вірменія, Грузія, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан, Азербайджан та інші.

Спалено до тла 420 промислових підприємств, а виведено з ладу 37 залізничних станцій. В обласному центрі зруйновано, спалено і пограбовано 39 підприємств і 24 промислові артілі [65, 20-29].

На відродження підприємств Сумщини були надіслані матеріальні і трудові ресурси. Правильний розподіл фінансів вимагав компенсації руйнувань на території України з центрального союзного бюджету. Проте ніякого фінансування з Москви не було отримано, а тому вся надія була лише на зусилля народу. Так, область отримала численні механізми, верстати та обладнання від східних районів СРСР, проте цього було недостатньо. Самою державою на відбудову було виділено 75 млн. крб. Таким чином і мала відновлюватись індустріальна база.

Партійна організація Сумщина за допомогою союзного уряду та трудящих братніх республік очолювала роботу трудящих. Таким чином, масова агітаційна підтримка з боку партії підштовхувала робітників, інтелігенцію, колгоспників до трудових подвигів, формуючи при цьому ситуацію успіху. На відбудову промисловості Сумщини було виділено 16 млн. крб. [52, с. 118].

Після окупантів було спалено і пограбовано 39 підприємств, 24 промислові артілі. Вони підірвали і вивезли устаткування заводів ім. Фрунзе [19], рафінадного заводу, біофабрики, текстильної фабрики, заводу «Сільелектро», лісопильного заводу, спиртзаводу, 4 цегельні заводи, млини, хлібзаводи, склади зерна. Повністю знищено 17 будинків державних установ. 148 комунальних та 1274 індивідуальних житлових будинків було знищено повністю або частково. В руїнах лежали спалені квартали у містах, підірвано 5 шкіл, 2 лікарні, приміщення художнього музею та хіміко-технологічного технікуму спалені. Нацистські окупанти підірвали електростанцію, припинили постачання води через водонапірну башту, вивели з ладу телеграф та телефонну станцію.

Тільки місту Суми було завдано матеріальних збитків на суму близько 351 млн. крб.

Одразу після визволення міськвиконком та міський комітет приступили до відбудови міста. Знову ж таки під пильною увагою партії трудящі активно включились у відбудову промислових підприємств, житлових будинків та культурно-побутових закладів. Вже на другий день після визволення на площу

добровільно вийшли тисячі жителів з бажанням відробити місто. Допомога надходила від братніх республік, ЦК ВКП(б) Раднарком СРСР від 21 серпня 1943 р. ухвалили постанову: «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Навіть на відбудову комунальних підприємств і житлового фонду було виділено 3, 5 млн. крб.

До Сум з різних районів СРСР країни надходили машини, устаткування для фабрик і заводів, будівельні матеріали тощо. Соціалістичне змагання, що було розгорнуте для стимуляції швидкої відбудови підприємств, було розгорнуте за ініціативою партійних організацій. Відновилися суботники, до яких було додано ще й недільники. У вересні — листопаді 1943 р., щодня добровільно в позаробочий час на відбудові заводу ім. Фрунзе працювало понад 1000 чол. Таким чином було відновлено роботу на ковальському, ливарному, ремонтно-механічному цехах. Вони поставляли продукцію на відбудову шахт Донбасу. Люди гуртом працювали над відбудовою будинків, площ, вулиць.

В 1944 р. майже кожен трудящий погодився відпрацювати безкоштовно 50 год. Недільники були особливо популярними серед молоді, загалом в них приймало участь подекуди 34 тис. чол. Багато хто освоював професію будівельника щоб віддати належне Батьківщині і прискореними темпами, об'єднуючись у громади, виконували величезний обсяг робіт.

Навіть домогосподарки приймали участь в будівництві. Зафіксовано, що жіночий колектив, який був створений управлінням будинку під керівництвом депутата М. Стадника відремонтував в 1944 р. 80 квартир.

На кінець 1944 р., повернені з евакуації робітники та службовці запустили в роботу Червонозоряний рафінадний завод. Бригада слюсарів на чолі з К. Малярчуком достроково змогли змонтувати вакуумапарати. Це коштувало їм неабияких зусиль, доводилося навіть ночувати на виробництві, але процес був запущений якнайшвидше. Вже в 1945 р. бригада виробляла щодоби по 2 тис. центнерів цукру.

Фронтіві бригади працювали на ряді підприємств. Завдяки ним продуктивність роботи підвищилась, а випуск продукції зріс в рази. До ладу стали взуттєва та швейна фабрики, лісопильний завод. Багато продукції ще вироблялось на задоволення потреб фронту. Серед найпередовіших колективів, які працювали на заводі Фрунзе варто виділити бригади, які очолювали С. Шевченко, М. Галушка (завод ім. Фрунзе), Ф. Дурноп'янова, А. Спицин, на Червонозоряному рафінадному заводі – колективи на чолі з Ф. Дурноп'яною, А. Спициним. Щомісячні ці колективи перевиконували норми на 300-400 %. Робітники, щоб вирішити проблему нестачі кваліфікованих кадрів інколи освоювали добровільно по дві або більше професій.

Стаханівський рух набирив все більше обертів. На заводі ім. Фрунзе по-стаханівськи працював П. Шульга, інвалід Вітчизняної війни нормувальник П. Шевцов та багато інших. Майже кожен робітник прагнув заслужити визнання колективу за переробіток. Вважалося, що це гідна перевага. Через складну демографічну ситуацію на багатьох підприємствах переважну кількість робітників становили жінки. Так, лише на Червонозоряному заводі 39 робітниць оволоділи професіями ковалів, слюсарів, мідників.

Підприємство «Сумиенерго» було створене ще в серпні 1943 р. Електростанція міста була зруйнована, працювали лише два локомотиви на цегельному та лісозаводі. Лише в квітні 1944 р. міська електростанція була введена в дію та встановлено на ній газогенераторна установка потужністю 120 кВт. Кролевецьке мукомельне підприємство підготувало її в найкоротші строки.

Тяжкий період післявоєнних випробувань змусив людей працювати на випередження. Електричні мережі були відновлені в найкоротші строки, проте це коштувало надзвичайних зусиль. Не вистачало кваліфікованого персоналу, техніки, продовольчих товарів, на низькому рівні залишались заробітні плати, не вистачало житла для робітників, в черзі за ним можна було простояти мало не все життя. Не дивлячись на всі ці труднощі, відновити і перевищити довоєнний рівень виробництва вдалося в 1948 р.

На міській електростанції м. Ромни на кінець 1945 р. вже були встановлені дизель-генератори німецької фірми «МАН» потужністю 200 кВт, американської фірми «Вартигтон» потужністю 400 кВт і чехословацької фірми «Шкода» потужністю 600 кВт. Конотоп почав відбудову електроенергетики з налаштування дизельної станції, потужність якої була доведена до 1200 кВт.

Професор Ф. О. Лисенко очолив пошуково-розвідувальні роботи з видобутку нафти і газу ще в 30-х рр. ХХ ст. у межах Сумської області [32]. Першим регіоном, де було знайдена нафта на Сумщині став Роменський район і це ознаменувало початок розвідки та експлуатації Дніпровсько-Донецької нафтової провінції, яка згодом стала однією з найбільших у всьому союзі. Відтоді Сумська область мала показник видобутку нафти 50 % серед усіх республік СРСР.

Звісно, що відразу після звільнення міст від нацистських окупантів постала проблема евакуації великої кількості обладнання та техніки, що технічно в короткі строки було зробити дуже важко. Тож, Суми отримали лише частину евакуйованого обладнання, а інше – залишилося в м. Чирчик. Там же, на базі залишеного евакуйованого обладнання був створений новий завод - «Узбекхиммаш». Дана подія ознаменувала початок створення галузі хімічної промисловості в Узбекистані.

В першу чергу в експлуатацію пішов ковальський цех, відремонтований в перші післявоєнні місяці, згодом встановлено два токарних, стругальний та свердлильний верстати. Монтаж обладнання в ливарному цеху, реставрування будівлі ТЕЦ і ремонт насосного відділення дали початок роботі великому підприємству. Тільки завдяки натхненній роботі колективу та їх відповідальності вдалося це все зробити. Транспорту та підйомних механізмів катастрофічно не вистачало, проте це не стало на заводі наполегливій роботі бригади [20, с. 35].

Історичний очерк свідчить, що відбудова заводу Фрунзе здійснювалась силами 60-70 річних робітників-ветеранів, колишніми робітниками заводу, які залишилися у місті. Ці люди самовіддано приступили до відбудовчих робіт,

навчивши підростаюче покоління ремеслу безпосередньо під час виконання робіт. Такими темпами робота заводу поступово налагоджувалась. [51, с. 35]

Вже в 1944 р. ливарний, котельний та механічний цехи встановили 64 металооброблювальні станки, 8 мостових кранів, 4 вагранки, 3 парових котла та турбогенератори з потужністю 215 кіловат, киснева станція майже відразу стала до ладу [51, с. 35-36].

Післявоєнні роки були періодом справжнього виклику для кожного жителя, ветерани майже завжди згадують ці роки зі сльозами на очах. Родини страждали від втрат, похоронки не встигали приходити до отримувачів, сотні людей і після війни гинули від хвороб, голоду та ран. Колишні учні ремісничого училища згадують, що від постійного недоїдання їх навіть вітром на вулиці хитало. Місто ще не мало ніякого пасажирського транспорту, деякі заводчани ходили на роботу і з роботи через все місто пішки, в брудному одязі. Причому, за хвилину запізнення кожен піддавався небезпеці бути звільненим або навіть страхові потрапити під суд.

Після війни в 1944-1945 рр. заступником начальника котельного цеху працював Г. Федорченко, а з 1945 р. по 1957 р. був грамотний спеціаліст, вмілий організатор виробництва, який виховав цілу плеяду керівників. За значні заслуги в розвитку вітчизняного хімічного машинобудування в 1948 р. його нагородили орденом Леніна.

Першу свою продукцію 15 квітня 1944 р. випустив турболиварний завод, згодом перейменований на «Сільгоспмаш». Всі робітники та інженери під керівництвом комуністів працювали не покладаючи рук та не шкодуючи сил, аби якнайшвидше повернутися до показників довоєнного часу. Близько 250 передовиків-стахановців отримали свої нагороди до 1946 р. на ливарно-механічному заводі.

Вже на початку жовтня 1943 р. пущені залізничні дільниці Конотоп-Брянськ, Ворожба-Конотоп-Бахмач, Ворожба-Хутір Михайлівський, Суми-Ворожба та інші [20, с. 118].

Робітники Конотопського відділення і депо Конотоп забезпечили швидке просування поїздів . У грудні тут ліквідовані всі випадки неподання паровозів під поїзд, технічна швидкість виконана на 102 %, план ремонту локомотивів виконаний на 100 %, а також знижено відсоток зламаних паровозів.

Колектив Конотопської дистанції забезпечував швидке відновлення дистанції сигналізації та зв'язку після нальотів ворожої авіації. На станції проведено великий обсяг відновлювальних робіт: відновлений міжстанційний зв'язок, диспетчерський зв'язок, а також зв'язок з управлінням дороги.

У грудні на відновлювальні роботи витрачено 15368 людино-годин. Виконуючи роботи своїми силами, знаходячи матеріали на місцях, використовуючи трофейні матеріали 61 тис. крб. обладнання, дистанція заощадила 61 тис. крб.

Борючись за дострокове відновлення дорожнього господарства нашої області, дорожники Сумщини з честю виконують свої завдання. За 9 місяців 1944 р. в області відновлені сотні кілометрів доріг. Багато побудовано і відремонтовано мостів. Велика робота проведена по відновленню та впорядкуванню доріг. Найкраще працювали Лебединська, Шалигинська – на 240 %, Сумська – на 208 %, Путивльська дорожньо-експлуатаційна ділянка – на 145%.

У відповідь на високу урядову нагороду дорожники області доклали усіх зусиль, щоб повністю відновити залізничне господарство області, пошкоджене нацистами.

Білопілля з перших днів визволення вже почали відбудовувати жителі під чітким контролем партії. Були мобілізовані кваліфіковані робітники, з особливим натхненням проводились роботи на залізничному транспорті. Вже через 7 днів після звільнення міста ешелони на фронт відправлялися без затримок. Колективи міст РРФСР та інших союзних республік допомагали відбудовувати залізничний вузол. З м. Калуга до Ворожби прибула вагоно-ремонтна колона. Місто Саранськ Мордовської АРСР надіслало допомогу у

вигляді токарень, зварювальних та інших верстатів. З Брянської області регулярно надходили лісоматеріали.

Конотоп справився з відбудовою залізниць швидше за Білопілья – на третій день після визволення вже був повністю відновлений рух поїздів за напрямком Конотоп-Бахмач. В короткі терміни до ладу стали паровозне та вагонне депо, ремонтний завод колій. Стаханівськими темпами на залізницях працювали жителі Конотопа: за період з вересня 1943 р. по грудень 1945 р. 3519 поїздів провезли понад сотню тисяч тон вантажу для військових потреб, в той же час заощадивши десятки тисяч тон палива.

Робітники вагонного депо за свою наполегливість здобули безліч нагород, серед них: першість в соціалістичному змаганні серед залізничних колективів Московсько-Київської залізниці (16 разів), перехідний прапор Міністерства шляхів сполучення СРСР (2 рази), Всесоюзні змагання вагонників. Уряд нагороджував працівників постійно орденами та медалями таким чином стимулюючи швидкість відбудови. Успішно працювали колективи паровозного та вагонного депо, станції, дистанції колії, які виконали завдання п'ятирічки за 3,5 роки. Залізничники Кролевецької дистанції колії спромоглися відбудувати колію за два тижні.

В цілому, за те, що вже в 1944 р. Сумщина отримала третє місце за виконання плану робіт серед регіонів України, залізничники отримали безліч нагород та грошові премії загальною сумою в 20 тис. крб. Кращі дорожники отримали звання «Почесний дорожник», а начальники та завідувачі експлуатаційної дільниці отримали звання «Майстер дорожньої справи». За особливі заслуги дорожники отримали грошові премії та Почесні Грамоти [20].

Від фабрики з виробництва кіноплівки «Свема» залишились мало не самі голі стіни. Звідси німці вивезли все, що могло представляти хоч якусь цінність. Лише у двох цехах залишилося технологічне обладнання. Після окупантів залишилося кілька пошкоджених малаксерів (змішувачів), а відливочне відділення виготовлення основи перетворилося на хаотичне переплетення основи.

Комісія з розслідування лиходійств нацистсько-німецьких загарбників оцінила матеріальний збиток, нанесений Шосткинській фабриці кіноплівки в 26 млн крб [15]. Звільнена Шостка ледве зводила кінці з кінцями та відбудовувати господарство, як і в сусідніх регіонах довелося максимальними темпами та ціною надзвичайних зусиль.

Інвентаризація збережених фондів 11 вересня 1943 р. показала, що до неї вже почалися роботи з розбирання та очистки обладнання, приведення до ладу будівель та території фабрики. Робітники мобілізувались в основному з військовополонених та неповнолітніх, що було частою практикою. Перш за все, робітники запрошувались до механічних майстерень і до будівництва. На початок 1944 р. колектив фабрики складався з 201 людини, в їх числі були і 7 інженерно-технічних робітника.

Як завжди, не вистачало транспорту, це дуже сильно перешкоджало відновленню зруйнованого господарства. Енергетична база фабрики була зовсім відсутня. Люди для відбудови користувалися переважно лопатою та ломом. Не вистачало часу, матеріалів, але існувала ідеологія, саме тому колектив подолав всі труднощі. Комітет у справах кінематографії при РНК СРСР 6 січня 1944 р. прийняв рішення про відновлення Шосткинської фабрики, перша черга була запланована на 1 липня, друга – на 1 жовтня 1944 р.

Допомога для робітників Шосткинської фабрики кіноплівки йшла звідусіль. Устаткування та матеріали йшли з Красноярська та Казані, сировина посилалася з багатьох міст Російської Федерації.

1 грудня 1944 р. ознаменувалося встановленням 75 одиниць устаткування. Було відновлене малаксерне та підшарове відділення, холодильна станція та деякі цехи, в тому числі і цех обробки плівки вже працювали на повну потужність.

Повний запуск фабрики планувався ще на середину 1944 р., проте підприємство не могло працювати без пари. Спочатку обладнання було перевірене під навантаженням, але в листопаді через недостатність топлива пар

взагалі не подавався. Саме через цю причину, за весь рік фабрика випустила лише 485 тис. м плівки.

Партійна верхівка не хотіла випускати підприємство з сектору економіки, тому розгорнула широке соціалістичне змагання. За якнайшвидше відновлення зруйнованого господарства людям надана можливість отримати премії, грамоти, ордени. Так як в колектив з кожним разом потрапляло все більше молоді, то робота проходила в основному з великим підйомом та натхненністю. Хоч молодь і не мала достатньої кваліфікації, все одно прагнула до освоєння трудових навичок. Цехи, як і в довоєнні роки, для цього створили власні гуртки з техмінімуму.

12 грудня 1944 р. фабрика видала наказ про створення курсів з підвищення кваліфікації робітників. Цими курсами керували начальники цехів А. Васильєв, І. Ткаченко, С. Верховець, Л. Резник.

У лютому 1944 р. відкрилася школа ФЗН, а незабаром і ремісниче училище для підготовки кваліфікованих робітників фабрики кіноплівки.

В 1945 р. потужності на фабриці зростали, що дало змогу здійснювати виробництво кінофотоплівки без зупинки, також у листопаді було створено радянське кольорове кіно. Фабрика вже була в змозі виготовляти 150 млн метрів кіноплівки в рік та 10 млн метрів кольорової плівки. Поступове нарощення потужностей відбувалося з одночасною реконструкцією основних та допоміжних цехів. Загальна ціна реконструкцій була оцінена в 145 млн крб, з яких майже третя частина була виділена державою на відновлення ДніпроГЕСу.

Стратегічно важливий завод вибухових речовин, електроізоляцій та лакофарбових покриттів «Зірка» почав свою роботу відразу після відходу німців [27]. Ще 19 серпня почалася евакуація заводського обладнання і кваліфікованих кадрів підприємства. Декілька ешелонів було відправлено на заводи в Кемерові та до Красноярська. Багато кого з Шосткинських фахівців відразу після евакуації призначили на ті самі посади, на яких вони працювали

до війни. За швидку реакцію, виконання планів та термінів евакуації адміністрацію було нагороджено медалями та орденами.

Звільнена від фашистів Шостка у вересні 1943 р. вже на початку 1944 р. приступила до відновлення виробничих потужностей, а артилерійські заряди з пороху почали виготовлятися ще на початку року.

Деревообробні верстати та лісоматеріали надходили до Тростянця з Курганської області, з Вологди, Кірова, Свердловська. Завдяки цьому наприкінці 1945 р. відновив свою роботу деревообробний комбінат.

Вже у вересні 1943 р. стали до ладу і дали продукцію шкіряний, обозний і маслоробний заводи.

Кролевець наприкінці вересня відновив роботу промислових артілей «Метал», промкомбінатів і ткацької фабрики. Все це було зроблено до 20 – ти річчя Жовтневої революції. Млин, маслозавод, друкарня, артілі шевців та бондарів, а також м'ясокомбінат та лісопильний завод відновили роботу вже у 1944 р. Велика кількість продукції, яку випускали підприємства, йшла на задоволення потреб фронту [20].

Ще до нацистської окупації Червонозоряний рафінадний завод встиг демонтувати та вивезти в глибокий тил усе цінне технологічне устаткування. Отже, відступаючи, німцям не вдалося пожитися з заводу ніяким устаткуванням, і в безсильній злобі вони зруйнували димову трубу, малясовий чан, спалили та зруйнували житлові приміщення, будинки робітників та гуртожитків [20].

З перших днів вступу в м. Суми Червоної Армії почалась на заводі активно почала кипіти відбудовча робота: відремонтована частина житлових помешкань, окремі цехи та підсобні майстерні, робітники готувалися для роботи в зимових умовах та проводили підготовчі роботи для прийняття евакуйованого устаткування, яке зберіглося цілим. На завод з'явилися старі кадровики Ф. Казбан та С. Колесник, В. Педосенко, брати Шовкун та багато інших. Такі кадровики, як стекольник Недбайло, віком більш ніж 70 років,

модельник Головань, каменяр Стешенко, тесляр Педосенко - виконували норми на 150 % з якісними показниками.

17 жовтня на заводі відбувся недільник. Продуктивність праці учасників недільника зросла до майже 138,2 %, а вся зароблена сума поступила у фонд оборони. 18 жовтня проведені профспілкові збори, де таємним голосуванням обрано заводський комітет, до складу якого ввійшли старі кадровики - стахановці Колесник, Стеблянко, Ткаченко, Дейніченко.

Старі кадри винахідників, які гальмували прогрес, все ще залишалися на своїх посадах, але вони вносили свої пропозиції щодо відбудови заводу, тож не можна назвати екстенсивною відбудову продуктивностей саме Червонозоряного цукрового заводу. Як і всюди поширювалися змагання соціалістичних стахановців, це також великою мірою стимулювало прискорення темпів виробництва. Кожну добу тут вже виготовляли більш ніж 40 вагонів білого золота — цукру-рафінаду.

В 1944 р. на підприємства працювати повернулись з евакуації робітники й службовці. Бригада слюсарів цього заводу на чолі з 82-річним К. Малярчуком, долаючи величезні труднощі, достроково змонтувала вакуумппарати. Це дозволило уже в січні 1945 р. щодоби виробляти вже по 2 тис. центнерів цукру. Наприкінці року було підготовлено до пуску першу чергу Червонозоряного рафінадного заводу [48].

В цілому, в 1945 р. було введено в дію всі основні потужності промислових підприємств. У процесі відбудови здійснювалася реконструкція існуючих підприємств, а також до ладу ставали нові підприємства на всій території Сумщини. Широко розгорнулося соціалістичне змагання. Відбувалася масова політагітаційна робота, показники зростання потужностей вказували на задовільність вказаних методів.

РОЗДІЛ III

ВІДБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ СУМЩИНИ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

3.1. Паливно-енергетичний комплекс

В цілому, дана галузь промисловості розвивалась якнайшвидше, якщо її порівнювати з іншими. На це впливало передусім значне матеріальне забезпечення і значні капіталовкладення з центру. Розвиток енергетики мав стати причиною переходу СРСР до нового етапу – етапу розвинутого соціалізму. Найбільш пріоритетними галузями народного господарства, які планувалося відбудувати якнайшвидше, була електроенергетична. Розроблені заходи щодо кожної гідроелектростанції, забезпечення виконання планів їх уведення в дію, забезпечивши їх лісоматеріалами, кредитами. Розробка та затвердження планів будівельно-монтажних робіт, призначення відповідальних осіб на ключові посади та надання кваліфікованої шефської допомоги, - все це необхідно було встигнути зробити за короткі строки.

Всі енергетичні об'єкти знаходилися під пильною увагою з-боку центру. На енергетику кошти виділялися першочергово, туди відправлялася основна частина трудових та матеріальних ресурсів, транспорту. Місцеве населення переважно було задіяне саме в даній галузі промисловості, це пояснювалося матеріальним заохоченням. Сільське населення виконувало малокваліфіковані роботи, до яких належали земельні чи бетонні роботи. Швидкий хід відбудовчих робіт показував неймовірні показники.

Самовіддана праця цих людей забезпечила швидкий хід відбудовчих робіт. Кількість електростанцій та електроустановок в області – під кінець п'ятирічки вже становила 377. Із них 26 гідроелектростанцій, решта теплові, які виробляли 159852 тис. кВт/год [28, с. 15].

В 1947 р. найпотужніші електростанції знаходилися саме на Сумщині (Суми, Конотоп, Путивль, Лебедин, Білопілля). Якщо в цих містах в 1946 р. було побудовано 6 електростанцій, то в 1947 р. – вже 48. Електростанція в

с. Липова Долина вважалась найбільшою серед місцевих електростанцій з потужністю 14 тис. кВт/год, станції Баси виробляла 18 тис. кВт/год, а станції в Конотопі – 973 тис. кВт/год [42, 59].

Виробництво електроенергії по області досягло 4986 тис. кВт/год. Якщо аналізувати окремо по містах: Суми виробляли 143 кВт/год, Конотоп – 2567, Охтирка – 817, Путивль – 16, Глухів – 89, Кролевець – 170, Лебедин – 161, Путивль – 26, Ромни – 997, станція Смородино – 497, Станція Ворожба – 965 (тис. кВт/год) [12, с. 60]. Але не всі електростанції працювали безперебійно. Так, електростанція у м. Глухів, газогенераторний двигун якої мав потужність нижчу марочної на 26 % не використовувала потужність станції на 90 кВт. Конотопська станція іноді мала труднощі з подачею води. Якщо порівняти виробництво електроенергії з 1946 р., то воно збільшилось на 27,4 % [12, с. 71].

У 1946 р. на міській електростанції в роботу включений дизель-генератор фірми «МАН» потужністю 220 кВт. Теплова електростанція заводу ім. Фрунзе (нині ПАТ «Сумське НВО») ввела в роботу парову турбіну з генератором потужністю 4000 кВт. Ліміти споживання побутових споживачів міста Суми в зимовий період 1947-1948 рр. були встановлений у розмірі 900 кВт. В серпні 1949 року на міській електростанції введений у роботу енерговагон американської фірми «Інтерпрайз» із дизель-генератором потужністю 650 кВт, який працював на ній до 1954 р. Стрімкими темпами відновлювалось електрозабезпечення і в інших містах області. Була введена в роботу Конотопська міська дизельна електростанція, потужність якої в 1946 р. була доведена до 1200 кВт.

Сумська міська електростанція, яка працювала в основному на дровах через два роки перейшла з газогенераторної локомотивної установки на дизель-генератор німецької фірми "МАН" потужністю 220 кВт. Турбогенератори швейцарської фірми "Браун Бовері" швидкими темпами були установлені на тепловій електростанції заводу ім. М. Фрунзе. В кінці 1946 р. для збільшення виробництва електричної енергії на заводі введено в дію турбогенератор вітчизняного виробництва потужністю 4000 кВт.

Теплова електростанція Червонозоряного рафінадного заводу, яка в 1947 р. була повністю відбудована та введена в дію, вона забезпечувала електричною і тепловою енергією виробництво цукру-рафінаду. Частина електроенергії була віддана для потреб міських споживачів. Теплова електростанція підтримувала роботу двох турбогенераторів. Один з них – англійського виробництва потужністю 1500 кВт, а другий – вітчизняного потужністю 6000 кВт. У 1949 р. на міській дизельній електростанції бригада змонтувала дизельний енерговагон американської фірми "Інтерпрайз" потужністю 650 кВт.

Ромни тим часом реконструювали дизельну електростанцію і встановили туди дизель-генератори німецької фірми «МАН», потужність якої сягала 200 кВт, американський «Варингтон» (450 кВт) та чехословацький «Шкода» (600 кВт). Ф. Вешняков, який став директором у 1956 р. та головний інженер М. Петров контролювали цей процес і згадують, що все виконувалось дуже активно і швидко. Додатково в Ромнах був також встановлений пересувний енергопотяг потужністю 2500 кВт.

Електропостачанням майже вдалося забезпечити всіх промислових та побутових споживачів коли в 1949 р. завод з ремонту паровозів та вагонів ввів в дію теплову електростанцію потужністю 5000 кВт. Проте з кожним роком потреба в електричній енергії росла швидкими темпами, тож Конотопський паровозовагоноремонтний в 1950 р. дав старт будівництву теплової електростанції потужністю 5000 кВт.

Охтирська електростанція поступово збільшувала потужність і вже в 1949 р. коли довела її до 500 кВт, відновила свою роботу. Таким чином, побутові потреби споживачів були забезпечені власною міською енергією.

Підприємство Сумських міських електричних мереж здійснювали нагляд до 1959 р. лише за мережами Сум та Шостки, а РЕУ «Харківенерго» контролював роботу міських мереж Конотопа і Ромен. Шосткинські електричні мережі підпорядковували собі Середино-Будську і Ямпільську енергетичні дільниці [55].

Теплова електростанція на базі заводу «Зірка» стала єдиним джерелом електроенергії міста Шостки. Згодом, коли розпочав своє будівництво завод кінофотоплівки, потужностей першої станції катастрофічно не вистачало. Було вирішено будувати електростанцію на заводі «Свема».

Локобельне обладнання у використанні на електричних станціях показало свою неспроможність працювати з великою кількістю споживачів. Подача електроенергії на кожен окрему ділянку відбувалося з перебоями і згодом довелося побудувати лінії електропередачі напругою 110 кВт «Суми-Лебедин» та підстанцію з різними напругами 110/35/10 «Лебедин».

Розвиток електромереж Глухова відбувався дуже повільно. Тому, щоб забезпечити всі потреби міста електричною енергією кожне підприємство повинно були мати власну невелику електростанцію.

Сумські електричні мережі поступово підпорядкували собі всі наявні електричні мережі та дизельні електростанції. Їх керівництво розміщувалося в приміщеннях на території дизельної електростанції.

Торф у 1951-1953 рр. на території області видобувався 20 підприємствами. Сумська область за видобутком торфу посідала одне з перших місць в колишній УРСР. 255 колгоспних електростанцій працювали у північній, присеймській і південній частині області, їх загальна потужність складала 10 тис. кВт. Деякі комунальні електростанції північної та присеймської частин (Шосткинська, Конотопська, Кролевецька, Путивльська) в тому числі використовували це паливо. [35, с. 14]

Будівництво гідравлічних електростанцій на річках області набуло популярності в 1950 р. Протягом 1946-1950 рр. були споруджені такі ГЕС: Обтовська, Реутинська (Кролевецький район), Лушниківська ГЕС (Шостинський район), Скельська ГЕС (Охтирський район), Попівська і Пожнянська ГЕС (р. Восклиця), Великописарівська ГЕС (Тростянецький район). Будівництво цих ГЕС відіграло важливу роль в розвитку сільської енергетики, тому що енергія від них поступала до споживача протягом усієї доби, коли дизельні електростанції могли давати її лише у вечірні часи. Проте

греблі виявилися ненадійними і згодом, визнані аварійними, були виведені з ладу [35, 15-16].

Найбільш надійною електростанцією була Низівська, яку побудували на р. Псел. Її потужність сягала 480 кВт у 1953 р. Коли державна електроенергетика забрала на себе ключові позиції, ГЕС вже в 60-і роки як виробники електроенергії відійшли на другий план.

Незважаючи на те, що поклади нафти на території Сумщини були знайдені вперше в Роменському районі, головним центром нафтової промисловості стала Охтирщина. Нафту тут знайшли ще в середині минулого століття. Так, Качанівське родовище було вперше виявлене при структурно-картувальному бурінні у 1953 р. [35, с. 17]

Були покладені надзвичайні зусилля на відбудову промисловості, лише самовіддана праця народу допомогла за такі короткі строки відновити рівень довоєнного виробництва. Через відсталість технологій, екстенсивні методи відбудови досягти намічених планів було реально важко. Замість того, щоб переходити на споживання нафти та газу, керівництво продовжувало розвивати видобуток вугілля та торфу. Виготовлення промислової продукції вимагало занадто великих затрат енергії та металу. Матеріалоємність та енергомісткість промислової продукції була дуже високою. Попри всі недоліки, ціною народних зусиль важку промисловість все ж вдалося відбудувати. Традиційно тоталітарні режими, жорстке планування, репресії та соціальна демагогія допомогли в цьому. Проте забезпечити подальший стабільний розвиток такими методами було неможливо.

3.2. Машинобудування

На території Сумської області активне машинобудування розгорнулося лише після Другої світової війни. Машинобудівні заводи випускали устаткування для металургійної, хімічної, нафтоперегінної, текстильної та харчової промисловості. Розташування металургійних заводів залежало від матеріальної бази та кваліфікованих кадрів металістів. Часто бувало так, що

машиноремонтні майстерні були основами для побудови в цьому місці машинобудівного заводу. Завод ім. М. Фрунзе посідав провідне місце у машинобудівній та металообробній промисловості. Він виробляв хімічне устаткування (центрифуги, колонну і теплообмінну апаратуру) і потужні поршневі газові компресори та мав всесоюзне значення. Майже половина виробничих фондів хімічного та цукрового машинобудування концентрувалася саме на даному підприємстві. Сумська область випускала майже 25 % всього хімічного обладнання, що вироблялося в республіці [56].

Великої уваги було приділено машинобудівному заводу ім. М. Фрунзе після воєнного періоду. Значно розширений і реконструйований ливарний та котельний цехи, компресорний та інструментальний, що стали до ладу трохи згодом і побудований новий – механічний цех. Продукція, що випускалася заводом йшла на відбудову підприємств вугільної та хімічної промисловості всієї країни. Освоєно випуск нових потужностей компресорів для стиснення газових сумішей. Головний технолог В. А. Карбовничий і головний інженер П. Гончаренко за створення цієї складної машини під керівництвом М. Миронова, отримали Державні премії СРСР.

Окрім хімічного обладнання, завод почав виробництво нових типів компресорів металургійної промисловості, центрифуг і суперцентрифуг для цукрової промисловості. Холодильник, обертові печі довжиною до 75 м, гідравлічні преси, сепаратори, хімічної апаратури для виробництва текстилю і агрегати для виробництва синтетичного спирту та багато іншого – також вироблялися на заводі. Особливо в складі машинобудування виділялося насособудування. [35, с. 19-20]

Перший випуск захисного покриття цеху відбувся у вересні 1946 р.

Друга черга ливарного цеху вступила в дію в грудні, тоді ж розширилися насосно-компресорний, інструментальний, котельний та модельний цехи. Механічний цех №1 був зданий під монтаж, а на ТЕЦ почала працювати турбіна потужністю 4000 кВт. За рік робітники заводу встигли відремонтувати та запустити 178 одиниць устаткування різного типу.

Завод змінювався дуже швидко, передовики працювали наполегливо. Токар-інструментальник В. Вікентьев, слюсар П. Гріщенко, модельник Е. Бичек, Т. Ткаченко показували приголомшливі результати по перевиконанню плану. Випускалися центрифуги, поршневі компресори, відцентрові насоси та барабанні вакуумні фільтри.

Інститут електрозварювання ім. Е. Патона надає велику технічну допомогу в забезпеченні підприємства всім необхідним зварювальним обладнанням та матеріалами, відновлюється виробництво хімічної апаратури, а в основному – з нержавіючих сталей.

Пересувний вагон-лабораторія прибуває в Суми і тут проводяться систематичні консультації робітниками інституту для фахівців заводу з новим обладнанням.

Котельно-зварювальний цех починає експлуатувати установку для автоматичного зварювання повздовжніх швів циліндричної апаратури, згодом відбувається монтаж спеціального механізованого роликового стенду для зварювання зовнішніх та внутрішніх кільцевих швів апаратів діаметром до 3000 мм.

Виробничі площі заводу постійно розширюються. В 1947 р. вони становили вже 24 тис. м². За короткий термін новим професіями навчили 485 новоприйнятих на завод робітників. Близько 800 осіб уже підвищили свої розряди. Багато хто з них оволодів суміжними професіями і змогли виступити ініціаторами швидкісної обробки металу.

Працівники економічних служб заводу, які займалися розвитком виробництва, дуже високо цінувалися як фахівці, вони робили дуже великий вклад у піднесення економіки підприємства. Так, керівники цих підрозділів О. Бурмака, М. Ковшиков, О. Відіщенко, Л. Левський працювали на заводі по 40 та більше років.

Не дивлячись на труднощі перших повоєнних років, колектив заводу поступово відроджував його з руїн. Робітники йшли від одного успіху до іншого. І вже в четвертому кварталі 1947 р. завод, виконавши план наступного

кварталу наперед отримав статус лідер серед підприємств галузі хімічного та нафтового машинобудування. Директор заводу М. Білоцерківський, головний інженер П. Гончаренко та головний технолог В. Карбовничий доклали до цього максимум зусиль.

М. Білоцерківський очолював завод до 1952 року. Під його пильним керівництвом відновлювався завод, міцніла економіка, і вже в 1948 р. виробництво підприємства досягло довоєнного рівня. У травні 1948 р. за заслуги в розвитку вітчизняного хімічного машинобудування і в зв'язку з 50-річчям від дня заснування завод був нагороджений орденом Леніна. Велика кількість працівників заводу була удостоєна орденів і медалей.

Великий вклад в створення атомної промисловості в 1948-1950 рр. вніс завод, коли він виконував урядове завдання по виготовленню препаратів для ядерної енергетики. Дане виробництво очолив головний інженер заводу П. Гончаренко. Також, роботами керували майстри В. Богатирьов, М. Попов, Ю. Зельтцер.

Свою вправність та майстерність на виробництві відточували слюсарі-складальники, які щойно випустились з ремісничого училища: С. Титаренко, О. Настенко, В. Обозний, О. Еріс та інші. Розробку технічної документації забезпечили конструктори К. Бритов, Ф. Кравчук. Працювали вони під керівництвом головного конструктора П. Фоменко. З цим завданням колектив заводу впорався успішно [51].

Сумський насосний завод, який був створений в 1949 р. на базі центрифуг заводу ім. М. Фрунзе швидко набирало обертів виробництва. На нове підприємство було направлено працювати колишніх працівників заводу. Серед них були кваліфіковані інженери, службовці та робітники, вони і склали основний кістяк майбутнього колективу насосників.

З 1950 р. почалась масова реконструкція одного з найстаріших цехів заводу-ковальського. Цей цех-ветеран обслуговував 7 одиниць ковальського обладнання, серед яких були пневматичні і пароповітряні молоти. Умови для праці були надзвичайно важкими. Розширення виробничих площ було

вимушеною мірою, тому було встановлено кілька легких пневматичних молотів і пароповітряний молот на посилення 2 тони. Тут же була організована нова термічна ділянка. Швидкими темпами в цеху був змонтований мостовий кран і встановлене нове освітлення. Поруч власними силами робітники побудували адміністративно-побутову будівлю.

Проведена реконструкція, зроблена на швидку руку, не відповідала всім сучасним вимогам. Проте, колектив ковальського цеху, не зважаючи на це, успішно справлявся з усіма поставленими перед ним завданнями.

Все своє трудове життя присвятили заводу заслужені ковалі: А. Дмитрієв, учасник революційних подій; Г. Чвертка, який працював на заводі ковалем з 1897 р. по 1959 р.; досвідчені майстри Ф. Чернишов, І. Завальний, І. Гудим. Вони працювали з 1943 року. Великий внесок в різні роки внесли начальники ковальського цеху: П. Долотов, Е. Артес, В. Недайвода, а також фахівці: А. Коломієць, Н. Радько, В. Конотоп, Л. Дубовик, Б. Івченко [51].

Вже до 1950 р. завод користувався власною потужною виробничою базою, мав кваліфікований склад ІТП, робітників та службовців, які вже могли вирішувати складні технічні і виробничі завдання.

Свеський та Сумський (заснований у 1949 р.) насосні заводи швидко освоїли виробництво нових марок потужних насосів. На Свеському заводі виготовлялися насоси для металургійного заводу У Бхілаї (Індія) [35, с. 19-20].

В Сумській області поруч з усіма виробництвами зводилися також і нові промислові об'єкти. Таким чином, у 1946 р. на базі довоєнного заводу «Сільелектро» побудували моторемонтне підприємство. Вже в 1949 р. розгорнулося будівництво суперфосфатного заводу. З перших днів п'ятирічки колективи заводів і фабрик активно включилися у соціалістичне змагання.

Патріотичний заклик ленінградців «П'ятирічку — за чотири роки» був сприйнятий як виклик багатьма робітниками і службовцями. Партійні організації дуже сильно сприяли зростанню трудової активності робітників, урізноманітненню форм та дієвості соціалістичного змагання. Зокрема, вони активно поширювали в маси досвід передових російських і українських

робітників П. Викова, В. Семинського, О. Чутких і Л. Корабельникової, які застосовували швидкісні методи праці, випускали продукцію тільки відмінної якості і при цьому вміли економити сировину й електроенергію. Завдяки цьому на підприємствах Сум зростав рух токарів, фрезерувальників, бригад відмінної якісної продукції. Сотні трудящих за рік виконували по дві та навіть по три річні норми.

Яскравим прикладом самовідданої праці була робота бригади С. Брязкуна із заводу ім. Фрунзе. Колишній фронтовик, він після повернення на підприємство, очоливши бригаду молодих робітників, які наполегливо вчилися його майстерності, щорічно перевиконував виробничі плани. У 1948 р. спочатку завод ім. Фрунзе, а потім і всі інші відбудовані підприємства перевершили довоєнний рівень виробництва. Промисловість міста достроково виконала п'ятирічний план.

У 1950 р. обсяг валової продукції становив 285,3 млн. крб., що було на 35 % більше в порівнянні з 1940 р. У 1948 р. Президія Верховної Ради СРСР, нагородила завод орденом Леніна за заслуги Сумського машинобудівного заводу ім. Фрунзе перед Батьківщиною у справі розвитку вітчизняного хімічного машинобудування. Також в честь 50-річчя з дня заснування робітники та фахівці отримали нагороди та премії за наполегливу працю.

На відбудові промислових підприємств, а також площ, вулиць, житлових будинків працювали тисячі людей. 13 лютого 1942 р. був виданий Указ Верховної Ради СРСР [52, с. 41]. Відповідно до нього була проведена масова мобілізація працездатного населення для роботи на промислових підприємствах. Таким чином, використовуючи новий контингент трудящих, вдалося виконати об'ємний план по відбудові цілого ряду виробництв.

Майже кожен житель Сумщини на прохання уряду погодився відпрацювати безкоштовно 50 годин на виробництві. Загальноміські недільники тоді нараховували понад 34 тис. чоловік [20, с. 119]. Робітники добровільно вступали до будівельних бригад на підприємства Охтирки, Конотопа, Шостки

та у вільний від основної роботи час, з ідеологічним настроєм, мужньо виконували всі завдання на будівельних майданчиках. [20, с. 57].

Уряд ухвалив ряд постанов, які передбачали конкретні заходи щодо відбудови основних галузей промисловості, в тому числі енергетики та машинобудування. Кошти, виділені бюджетом області, використовувалися на найнеобхідніше: електрообладнання, кабель та силові трансформатори.

Дуже неоднозначною залишалась кадрова проблема. На великих виробництвах не вистачало кваліфікованих фахівців, а практично всі військовозобов'язані чоловіки були мобілізовані до армії. На підприємства вимушені були йти працювати інваліди, літні люди, неповнолітні та велика кількість сільського контингенту. Жінки, зайняті на виробництві навчалися «чоловічим» професіям, їх кількість на заводах непинно росла [52, с. 64]. Сотні юнаків і дівчат були мобілізовані під загрозою репресій. Через недостатню кваліфікацію робітників на виробництвах часто виникали поломки та аварії, в результаті чого винні робітники отримували покарання: висилку, тюремне ув'язнення, звільнення з роботи.

Працівники з Білопілья, натхнені перемогою, з подвійною енергією втілювали в життя план відбудови першої післявоєнної п'ятирічки. Промислові підприємства активно підтримували соціалістичне змагання. Передовики вагонного депо — токар П. Мироненко, коваль Г. Пархоменко, електрозварювальник В. Мацько та інші виконали п'ятирічні плани за 2—3 роки. Робітники колективу машинобудівного заводу завершили п'ятирічний план випуску валової і товарної продукції за 3 роки і 8 місяців та закінчили його 1 вересня 1949 р. Під час відбудови завод був оснащений новітньою технікою, а його колектив навчився виробництву нових видів продукції.

Конотопський завод «Червоний металіст» виробили у 1949 р. продукції в п'ять разів більше, таким чином продуктивність зросла майже в 2 рази. Завдання четвертої п'ятирічки тут були успішно виконані за три роки й 11 місяців та дали прибуток в 5 млн крб. для країни. В грудні 1949 р. вже видавали продукцію, яку за планом мали випускати лише в 1951 р.

За роки четвертої п'ятирічки в Кролеві зросла кількість підприємств державної промисловості, з'явилася машинно-тракторна майстерня. Тут розвивалися підприємства промислової кооперації, найбільшим з яких була артіль «Метал». Трохи згодом на базі машинно-тракторної майстерні був створений ремонтний завод, а райпромкомбінату — багетна фабрика. На місці артілей і кустарних майстерень виникали державні підприємства: торфопідприємство, арматурний завод, фабрика художнього ткацтва, завод будматеріалів. За наступні роки більшість підприємств було реконструйовано та устатковано новим обладнанням. Швидкими темпами відбудовувався ливарно-механічний завод, а в Охтирці через рік до ладу стали п'ять його цехів.

Промисловість Охтирки завдяки самовідданій праці трудящих вже в 1949 р. досягла довоєнного рівня. Ливарно-механічний завод на початку 60-х років перейменований на завод «Промзв'язок». Він став одним з найбільших у Радянському Союзі заводом серед такого типу.

3.3. Хімічна промисловість

Значного розвитку в Сумській області досягла хімічна промисловість. Найважливіші хімічні підприємства були розташовані у Шостці. Крім названого вище порохохімічного заводу, з 1947 р. тут розпочалося освоєння кольорових плівок і в 1948 р. була випущена перша їх партія. Це було єдине в Україні і найбільше в Радянському Союзі підприємство, що виробляло кольорові і чорно-білі кіно-фотоплівки та стрічки для магнітного запису, обчислювальної техніки, дефектографії, згодом назване фабрикою «Свема».

У 1948 р. був фабрикою повністю освоєний серійний випуск нових кольорових позитивних кіноплівок, і кіностудії країни одержали звідти перші 11,1 тис. метрів кольорової негативної кіноплівки. Освоєння прогресивних технологічних процесів дозволило колективу фабрики вже в 1949 р. налагодити випуск 12 сортів кінофотоплівки і перевищити довоєнний рівень виробництва. Починаючи з вересня 1949 р. фабрика почала поставляти свою продукцію на

експорт. Шосткинська фабрика кіноплівки того ж року подарувала країні 166,9 млн. метрів кінофотоплівки, зокрема 18,4 млн. метрів кольорової.

У 1949 р. в Шостці почалося будівництво заводу «Натуркаучук», на базі якого в 1953 р. створено завод хімічних реактивів.

В 1947 р. розпочав свою історію Сумський хімічний комбінат, який виробляв фосфатні мінеральні добрива, сірчану кислоту, гранульовані добрива, хімікати широкого вжитку та отруйні речовини для боротьби з шкідниками сільськогосподарських рослин тощо. Історія цього заводу розпочалася, коли радянський уряд прийняв рішення про будівництво в Україні нового суперфосфатного заводу щоб забезпечити мінеральними добривами сільгоспвиробників чорноземних областей Росії, України і Білорусії. Вже 6 червня 1947 р. Міністерство хімічної промисловості Радянського Союзу видало наказ про те, що будівництво суперфосфатного заводу потужністю в 200 тис. т. простого суперфосфату на рік буде здійснюватися саме в м. Суми [9].

Лісгоспи області у повоєнний час значно збільшили випуск скипидару й інших лісохімічних продуктів. Свеський завод «Дубитель» вже виробляв дубильні речовини для шкіряних заводів. Підприємства хімічної промисловості області тим часом випускають також різні медичні препарати – м'ятне масло (в м. Ромни), тваринні і рослинні лікувальні екстракти (в м. Суми), медичні хімікати (в м. Лебедин).

Виробництво оборонної продукції різко припинилося після закінчення війни. Порохове обладнання частково консервується і вирішуються питання створення виробництв по випуску мирної продукції.

Після проведених реконструкцій, у 1947—1953 рр. на заводах створені нові виробництва: електроізоляційних матеріалів, вогнепровідних шнурів для гірничорудної промисловості, товарів широкого вжитку з целулоїду, фарб, мастики, димного мисливського пороху, нітролаків та ін. [34].

3.4. Деревообробна промисловість

Чимале зменшення виробництва пиломатеріалів стало наслідком нестачі сировини для деревообробної промисловості. Охтирський завод «Медмеблі» став єдиним та унікальним підприємством такого профілю. Створений ще в 1936 р. він використовував місцеві ресурси деревної сировини і випускав до 20 видів готової продукції, з яких 14 видів основної (аптечні меблі) та 7 – додаткової (вішалки, дитячі стільці, полиці для ванних кімнат).

Боромлянська лозо-меблева фабрика «Іва» була також рідкісним підприємством в деревообробній промисловості. Вона виготовляла поліровані та лозові вироби. Тростянецький деревообробний комбінат в цей же період виготовляв паркет.

Протягом п'ятої п'ятирічки в місті було споруджено багато нових підприємств. В 1951 р. став до ладу регенератний завод, 1953 року на базі колишнього лісопильного заводу вже була створена меблева фабрика.

В промисловість Конотопу в роки післявоєнної п'ятирічки було вкладено понад 26 млн. крб. державних коштів та введено в дію 19 нових об'єктів на підприємствах. Виробництво за своєю електроозброєністю та використанням енергії в побуті стало потужнішим в півтора рази. Виробництво будівельних матеріалів, збірного залізобетону та цегли було розширене в 10 разів.

Меблева фабрика отримала власну теплоенергетичну базу вже за четверту п'ятирічку, там був відновлений деревообробний комбінат. Лінія автоматичного електропостачання та технологічного устаткування була покращена, вивантаження круглого лісу механізовано, а сушильні камери реконструйовано. Додатково споруджено гнупомеблевий (стілецевий) цех і охолоджувальні приміщення. Деревообробний комбінат зростав дуже швидкими темпами. Виробничі площі розширилися, потужності паркетного, ремонтно-механічного цехів зросли, транспортні та вантажно-розвантажувальні процеси механізовано. Почали випускатися нові види меблів та товари широкого вжитку. Згодом в регіоні запрацювали два цегельних заводи.

У середині ХХ ст. будівельні матеріали області все ще вироблялись з місцевої мінеральної сировини. Масштаби будівництва зумовили збільшення виробництва цегли та будівельних матеріалів. Попит на цеглу поступово зростав, тому пізніше такі ж цегельні заводи побудовано в Конотопі, Шостці, Сумах, Охтирці, Тростянці, Лебедині та інших містах. У 50-х рр. область випустила 131,3 млн. штук цегли, замість 63 млн. штук в 1940 р.

Глухівський регіон, який пишається своїм Заруцьким заводом по виготовленню вапна також розширював свою промисловість. Так, вапняні заводи вже працювали у північних і східних районах області. Села Баничі та Будищі цього ж району, для будівельної сировини для дорожнього будівництва, починають розробляти міцні пісковики.

Щоб забезпечити дорожнє будівництво Сумський завод починає виготовляти асфальт. Михайлівський завод в Краснопільському районі на базі місцевих глин у цей час випускає черепицю та інші будівельні матеріали. Виробництво черепиці налагоджується в Охтирці: с. Сінне (Краснопільський район), с. Привілля (Глухівський район) та в інших місцях. Дерев'яні будівельні матеріали починають вироблятися на деревообробних заводах Ямпільського, Середино-Будського, Шосткинського й інших районів.

3.5. Легка промисловість.

Легка промисловість Сумщини регіону вже давно була тісно пов'язана з посівами волокнистих культур, а переш за все, коноплі. У північній та присеймській частинах області стояло багато коноплезаводів, які розміщувались достатньо рівномірно. У лісостеповій частині регіону коноплезаводи були розміщені у с. Ямне (Великописарівський район) та в с. Бірки (Липоводолинський район). Функціонуючі 10 коноплезаводів не справлялися з переробкою конопель, які доставляли колгоспи, тому виникла потреба збільшити потужності існуючих заводів та збудувати комбінати не тільки з первинною, а й з подальшою обробкою конопляного волокна.

Підприємства всіх інших підгалузей легкої промисловості (шкіряна, взуттєва, тонкосуконна, галантерейно-трикотажна тощо), за винятком Сумської тонкосуконної фабрики, виникли саме у радянські часи. Окрім тонкосуконного, Суми зосереджували бавовняне, взуттєве і швейне виробництва. У Ромнах працювали шкіряні підприємства, взуттєва, галантерейно-трикотажна, швейна, меблева фабрики. Охтирка була центром промислу художнього вишивання, виробництва взуття, готового одягу. Підприємства Глухова також давали вироби народних вишивок, валяне взуття, гончарний, дерев'яний посуд. У Кролевіці працювала ткацька фабрика та інші підприємства.

Артілі кравців і шевців в 1950 масово увійшли до комбінату побутового обслуговування. Коли відбудовчий процес в Лебедині завершився, там діяло близько 20 промислових підприємств, а найбільшим була швейна фабрика пластмасової фурнітури, які були створені на базі промартілі «3-я п'ятирічка».

Трудівники нашої Батьківщини змогли відновити завод дубильних екстрактів в Свесі. Під час четвертої п'ятирічки цей та інші заводи легкої промисловості розширили виробничі площі, змінивши частково старе обладнання новим, яке було більш досконалим.

Соціалістичне змагання, яке зачепило навіть дану галузь сприяло достроковому виконанню виробничих планів. За це робітники могли отримати премії, нагороди, навіть звання. Так, майже половина робітників виробництва працювала по-стаханівськи і вже в 1948 р. колектив заводу дубильних екстрактів протягом 10 місяців перевищив виконання плану на 20 %. Перше місце в змаганні завоювала комсомольсько-молодіжна зміна М. П. Ковбаси, майстра, молодого комуніста, яка виконала план на 128,5 %. Заводу вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР і грошову премію.

У 1951 р. на заводі дубильних екстрактів було реалізовано 59 пропозицій, завдяки чому зекономлено 93 тис. крб. Насосний завод в 1953 році завдяки раціоналізаторським пропозиціям робітників зміг зекономити близько 230 тис. крб.

3.6. Харчова промисловість

Система харчової промисловості області особливо розвивалася в сфері цукрового виробництва. Так, цукрові заводи у той час були досить потужними й здатними переробити цукрових буряків вдвічі більше, ніж їх могли виростити в межах області. В окремі роки вони випускали 2,5 млн. ц. і більше цукру-піску. Сумський і Хутір-Михайлівський рафінадні заводи переробляли цукор-пісок своєї і суміжних областей. Такі великі механізовані підприємства борошномельної промисловості працювали в Білопідлі, Охтирці, Лебедині, Ромнах, Сумах та Конотопі.

Було також відновлено підприємство в с. Буринь — цукровий завод у 1948 р. став до ладу і протягом першого сезону виробив близько 40 тис. цнт цукру-піску.

Хлібопекарська промисловість розвивалася активними та швидкими темпами. Це виробництво, як і борошномельне, орієнтувалося на широкий споживчий ринок і було рівномірно поширене на території області. Великі хлібозаводи цілодобово працювали в містах. Консервна промисловість стала новою галуззю в області і випускала переважно плодоовочеві консерви. У 1950 р. було на її базі вироблено близько 2,3 млн. умовних банок консервів, а в 1955 р. – близько 13 млн. банок [42].

Спиртові заводи в основному розташовувались у зерново-бурякових та лісостепових районах, де переробляли патоку і зерно. Цукрова промисловість була безпосередньо пов'язана з спиртовою, а тому 11 з 16 спиртозаводів розміщувались якомога ближче до цукрових заводів у південно-східній та присеймській частинах області. Сумський горілчано-лікерний завод тісно співпрацював з спиртовими виробництвами, іншу продукцію поставляли в інші промислові центри. Таким чином, в 1940 р. лише 3 пивоварні заводи випустили понад 600 тис. декалітрів пива [42].

Сумський, Шосткинський, Конотопський, Охтирський м'ясокомбінати працювали на місцевій сировині та забезпечували все місто продукцією. З кожним роком, обсяги виробництва росли і вже на 1953 р. всі разом вони

виробили понад 9,8 тис. т м'яса [42]. Також була створена велика маслоробну промисловість, яка охоплювала велику кількість мережі підприємств, що становили 23 маслоробні та молочні заводи. Дана галузь промисловості розміщувалась по області відносно рівномірно.

У відбудові промислових підприємств Глухова брала участь держава та навіть робітники сусідніх республік. Так, ці республіки надсилали допомогу у вигляді нового обладнання, зокрема коноплепереробний завод отримав устаткування від Псковського заводу «Видвиженець» та Ореховозуєвського заводу ім. Корольова. Громадяни Глухова працювали над відбудовою коноплепереробного і засолувального заводів, млиноолійного комбінату, промислових артілей «Теплоторф», «Харчопромкомбінат» та ін.

Протягом 1947—1949 рр. коноплезавод навіть тримав першість серед споріднених підприємств України. Ще на початку 1949 р. робітники Глухова активно підтримали помічника майстра Краснохолмського камвольного комбінату О. Чутких, який виступив ініціатором соціалістичного змагання за випуск продукції відмінної якості. До кінця 1949 р. коноплезавод вже встиг завоювати право називатись підприємством високої якості. На маслоробному заводі це звання мали 3 бригади, на засолзаводі — 6 бригад. Глухівські промислові підприємства у 1949 р. досягли і перевершили довоєнний рівень виробництва.

Тривав розвиток промислових підприємств і в Краснопіллі, що переробляли місцеву сировину. Відновив свою роботу хлібозавод. Збільшили випуск продукції маслозавод і райпромкомбінат.

Неможливо не згадати про цукровий завод в м. Терни. Після того, як він був реконструйований, в 1947 р. на ньому широко розгорнулося соціалістичне змагання. Виконання планових завдань на 140—170 % стало звичайним явищем, а окремі бригади навіть перевиконували їх вдвічі.

Цукрокомбінат налічував 118 стахановців і 315 ударників праці. 1949 р. завод почав виробляти продукцію для великого кола споживачів. У колгоспах, на цукрокомбінаті та в Тернівському відділенні «Сільгосптехніки» проводиться

інтенсивне будівництво. За післявоєнний період тут побудовано 27 ферм для худоби, 3 тракторні майстерні, 3 гаражі, 4 зерносклади, а також силосні споруди, криті токи та ін. Різко зростає технічна оснащеність господарств. На полях працюють 123 трактори, 30 зернових та 40 інших комбайнів, 140 автомашин. Кожного року зростали доходи.

Сушильний цех плодозаводу в Путивлі був запущений на початку 1946 р. Його відбудова тривала протягом 1946—1947 рр. З державного бюджету лише на відбудову та реконструкцію місцевої промисловості у 1947 р. витрачено майже 657 тис. крб. Протягом четвертої п'ятирічки путивльські підприємства значно збільшили кількість продукції, що там випускалася. Робітники міста працювали по-ударному. На плодозаводі у 1949 р. 160 робітників із загальної кількості 201 перевиконували виробничі норми.

З великим ентузіазмом працювали колективи й інших підприємств Путивля — маслозаводу, артілі «Індпошиття», райхарчокомбінату. Великого розмаху набрав рух за раціоналізацію та комплексну механізацію виробничих процесів. Маслозаводі ввів потокову лінію. Пропозиції слюсаря М. Стегнищева на плодозаводі щодо підвищення ефективності роботи на заводі вивільнила трьох робітників і дала 7500 крб. економії.

На плодозаводі випуск продукції за 1951 — 1955 рр. зріс за майже в 1,5 рази. При цьому, якість продукції лише покращилась. З Вірменії та Воркути на адресу заводу надійшли листи, у яких була висловлена подяка за якість одержаної продукції. А в наступні роки колектив консервного заводу удосконалював технологію виробництва та техніку.

Фабрикатний та консервний цехи стали до ладу. Після впровадженню рацпропозиції слюсаря О. Дацька та старшого електрика О. Тельонкова було відбудовано овочесушильний цех і відбулася механізація всього технологічного процесу. За їх кресленнями сконструйовано й встановлено потокову лінію доочистки і транспортування овочів.

Бригада комуністичної праці фабрикатного цеху, очолювана депутатом Сумської обласної Ради С. Боевою стала однією з передових на підприємстві. В

1961 р. робітниця заводу виступили з пропозицією щодо швидкості упаковки готової продукції. Впровадження даної пропозиції дало підвищення продуктивності праці у 1,5—2 рази. Члени бригади брали активну участь у громадській роботі. Таким чином, Г. Суховєєва та К. Єфремова стали членами групи сприяння народного контролю.

Цукровий завод, комбінат хлібопродуктів, створений на базі вальцьового млина, маслозавод, промкомбінат, комбінат побутового обслуговування, харчокомбінат, завод елітного насіння цукрових буряків, комбикормовий завод, все це діяло лише в невеликому місті Тростянці.

Незважаючи на усі негаразди, крок за кроком країна піднімалася з руїн. Перш за все завдяки самовідданій праці народу. У 1950 р. вище радянське керівництво проголосило успішне завершення відбудови народного господарства.

Таким чином, фактичні темпи приросту продукції України мали становити в 1938-1940 рр. 12,1 %, а в 1946-1950 рр. – 34, 4 % у відношенні до інших республік [52, с. 35 - 40]. Звичайно, без встановлення такого чіткого плану годі було сподіватися на прогрес народного господарства і покращення техніко-економічної незалежності країни.

Слідом за республіканським планом був проголошений “План економічного і соціально-культурного розвитку Сумщини на 1946-1947 рр.”, який затвердила сесія обласної ради та призначила до виконання відповідальною обласну планову комісію. Республіканський уряд асигнував протягом 1946-1950 рр. в капітальне будівництво 130 млн крб.

Станом на 1946 р. підприємства області виконували поставлені перед ними плани. Так, 51 електротехнічних, 47 торфодобувних, 62 лісових (переробних), 8 хімічних, 94 металообробних, 13 машинобудівних, 25 швейних та 159 підприємств харчової промисловості виконали свої плани по відновленню потужностей.

Довести до виконання плани IV п'ятирічки було надзвичайно важко. Цьому слугували вагомими причинами: недостатня кількість кваліфікованих кадрів,

техніки, будівельних матеріалів – для виробництв, а житла, продовольства, товарів широкого вжитку – для населення.

ВИСНОВКИ

Історіографію та джерельну базу дослідження становили: документи Держархіву Сумської області (фонди Р-4980, Р-3420, Р-4121, Р-4978, Р-191, Р-4473, Р-3493, Р-5623, Р-208, Р-542, Р-2342, Р-3341, Р-3483, Р-3494); наукові праці істориків, економістів, географів (В. Баран, В. Даниленко, А. Корнус, О. Корнус, Ф. Бондаренко, О. Іщенко, П. Козирєв, П. Гудзенко та ін.); періодика 60 – 90-х рр. ХХ ст.: «Панорама», «Сумщина», «Український історичний журнал», «Україна молода», «Червоний промінь», «Урядовий кур'єр», «День», «Ваш шанс» тощо. Проаналізувавши історіографічну базу, зроблено висновки, що дане питання не стало предметом окремого наукового дослідження, тому потребує більш детального розгляду.

Комплексний аналіз джерел та літератури показав, що державна політика 1943-1953 рр. була спрямована на відновлення передусім важкої промисловості. Радянське керівництво розподіляло фінанси між напрямками промисловості в прямій залежності від важливості по відбудові даної галузі. Незважаючи на це, кожній з галузей була приділена увага і навіть легка промисловість за період післявоєнного десятиліття була відновлена на 80 %. Машинобудування та електроенергетика – це, безперечно, ті категорії промисловості, які держава мала на меті відновити першочергово. Швидка відбудова даних галузей сприяла приближенню СРСР до розвинутого соціалізму.

Робочої сили катастрофічно не вистачало. Основними джерелами її надходження були військовополонені, жінки, молодь, ветерани, сільські жителі. Матеріальне забезпечення промислових виробництв було задовільним, надсилалась допомога з братніх республік, в цілому промисловість була повністю відбудована до 1953 р.

Соціалістичне змагання підштовхнуло до швидкого відновлення робітниками зруйнованих устаткувань, методи заохочення грошовими преміями, нагородами, медалями та званнями спрацьовували та підвищували ефективність роботи. У період відбудови велику роль відіграв ентузіазм

жителів області, який виявився в організації так названого соціалістичного змагання. Змагання організовувалось під керівництвом партійних та профспілкових організацій. Обласна профспілкова організація включилась у змагання з Харківською та Чернігівською областями. Воно активно проходило серед промислових артілей. Так, 22 артілі області з кількістю працюючих 678 членами артілей було 581, з них у стаханівському змаганні взяло участь 192, ударниками було 72. Трудящі області включилися у переджовтнєве змагання, присвячене 30-й річниці революції і прагнули виконати достроково план року. Отже, відновлення української промисловості відбувалося ціною героїчних зусиль народу і, перш за все, робочих.

У 1950 р. промислове виробництво УРСР на 15 % перевищувало довоєнний рівень (деякі вчені, правда, ставлять під сумнів цю цифру, вважаючи, що довоєнного рівня вдалося досягти лише в п'ятій п'ятирічці (1951-1955 рр.). Не дивлячись на те, що українська промисловість стала могутніше в порівнянні з довоєнним рівнем, її відновлення здійснювалося значно повільніше загальносоюзних темпів. у 1950 р. народне господарство України майже в усіх галузях економіки мало найнижчі показники за весь час її перебування в складі СРСР. За 5 років збільшився випуск промислової продукції на 4,4 %. Було не тільки повернуто до життя окремі заводи і фабрики, а й повністю відродилась промисловість. Підприємства отримали нове обличчя, за рахунок одержання нового обладнання, машин, станків високої продуктивності.

Незважаючи на великі труднощі, наздогнати довоєнний рівень розвитку нашим співвітчизникам вдалося. Для порівняння: 1939 р. народногосподарський комплекс Сумщини складав 511 великих промислових підприємств. На 1946 р. в області вже функціонувало 512 промислових підприємств. Уже в 1949 р. валова продукція перевищила рівень 1940 р. у розвитку промисловості. Першими цього домоглися підприємства Сум, Охтирки, Конотопа та Шостки. В наступному 1950 р. валова продукція перевищила довоєнний рівень на 73 %, замість намічених 48 %. Продуктивність

праці в промисловості збільшилась на 45 %. У роки четвертої п'ятирічки були закладені основи для подальшого розвитку промисловості на новому технічному рівні.

У післявоєнні роки Сумська область стала значним промисловим регіоном УРСР з високорозвиненою хімічною, машинобудівною, металообробною, харчовою та легкою промисловістю. Значного розвитку дістала також нафтовидобувна промисловість, а створення в Сумській області такої важливої галузі промисловості, як машинобудування, дало можливість забезпечити сучасною технікою підприємства харчової та хімічної промисловості, забезпечити сільське господарство рядом важливих машин і знарядь. До середини 1950-х років машинобудування стало основною галуззю важкої промисловості області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адаменко Е. А. "Отец" улицы Гамалея. Данкор. 2010. № 49. С. А12.
2. Архієрейський Д. В., Бажан О. Г., Бикова Т. В. та ін. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ—ХХ ст. Історичні нариси. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.
3. Бажан О. Г. Особливості відбудовчого періоду в Україні у післявоєнний період. Наукові записки НАУКМА. Т. 41. Історичні науки. Київ, 2005. С. 20-28.
4. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.). Наукова думка. Київ, 1999. 437 с.
5. Белашов В. І., Белінська Л. І., Близнюк А. М., Голубченко В. Ю. та ін. Сумщина в історії України: навчальний посібник Суми: МакДен, 2005. 496 с.
6. Веселова О. М. Побратимство: допомога населення західних областей голодуючим східних регіонів України в 1946–1947 рр. Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2003. № 8. С. 369-383.
7. Гончарук Н. Горький сахар Сум: когда-то градообразующее предприятие Павловский рафинадный завод – сегодня разбирают на кирпичи и металлолом. Панорама. 2013. № 42, 16-23 октября. С. А1, А8-А9.
8. Гудзенко П. А. Сумська область: географічний нарис. Рад. школа. Київ, 1958. 121 с.
9. Гуржій О., Кучер В., Король В., Кульчицький С., Лисенко О., Реєнт О., Сергійчук В., Стецкевич В. та ін. "Це потрібно не мертвим — це потрібно живим", або Чи можна монополізувати істину. Київ: День. № 63. 2005. С. 28-29
10. Демура В. На лидерских позициях: Сумские предприятия "Горобина" и фарфоровый завод снова представляют Сумщину на международном уровне. Панорама. 2012. № 27. С. Е6.

11. День народження заводу: [сумські насосники об'єднали і відзначили дві дати – День машинобудівника і 64-ту річницю заснування АТ Сумський завод "Насосенергомаш"]. Сумщина. 2013. № 40, 9 жовтня. С. 8.
12. Державний Архів Сумської Області Ф. Р-2196. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 20-29.
13. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. за ред. В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
14. Енергетична галузь Сумщини у післявоєнний період (1944-1970 роки) [Електронний ресурс] СУМІОБЛЕНЕРГО. 2018. URL: <https://www.soe.com.ua/press-center/list-news/848-yak-vidbudovuvalasya-energetika-sumskoj-oblasti-pislya-vijni-u-tsomu-epizodi-z-knigi-energetika-sumshchini-poglyad-kriz-storichchya-mi-rozpovimo-vam-pro-tse>.
15. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редколегія: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Видавництво "Наукова думка", 2010. 728 с.
16. Єпіфанов А. О. Сумщина. Економіка і суспільство А. О. Єпіфанов, М. П. Макаренко. Суми: Мрія-1, 2015. 204 с.
17. Заставний Ф. Д. Економічна і соціальна географія України. Київ: Форум, 2001. 240 с.
18. Зворський С. Л. Історія міст і сіл Української РСР. "Енциклопедія сучасної України" у 30т., Київ, 2011, т. 11. 695 с.
19. Індустріальне серце України: за 117 років існування ПАТ "Сумське НВО імені М. В. Фрунзе" набуло досвіду, якому немає аналогів. Урядовий кур'єр. 2013. № 169, 18 вересня. с. 18.
20. Історія міст і сіл УРСР. Сумська область Під ред. П. Т. Тронько. Київ: Видавництво Інституту Історії Академії наук України, 1973. 690 с.
21. Історія робітничого класу Української РСР: У 2 т. / Т. 1 Редколегія: Ф. Є. Лось (відп. ред.) та ін. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Наук. думка, 1967. 567 с.

22. Історія Сумської області. Розвиток промисловості. URL : <http://istoriya.sumy.ua/index.php/Sumy/>
23. Історія Української РСР: В 2 т. / Т. 1 Редколегія: О. К. Касименко (голов. ред.) та ін. АН УРСР. Інститут історії. Київ: Видавництво АН УРСР, 1955. 906 с.; Історія Української РСР: В 2 т. Т. 2 Редколегія: М. І. Супруненко (голов. ред.) та ін. АН УРСР. Інститут історії. Київ, Видавництво АН УРСР, 1957. 779 с.
24. Казенне підприємство "Шосткинський казенний завод "Імпульс". Профіль підприємства. URL : <http://impulse.com.ua/>
25. Кислинська С. А. Відбудова промисловості півдня України в період першої повоєнної п'ятирічки Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць. Випуск 3.37 (105). — (Серія "Історичні науки"). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. с. 86—89.
26. Князев В. Из истории Сум: этапы большого пути В двух словах. 2009. № 35, 4 сентября. С. 2-3.
27. Коломієць Н. А. К 230-летию основания Шосткинського казенного порохового заводу – листая страницы истории: [нині завод "Зірка"] Матеріали четвертої Сумської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції: [14-15 грудня 2001 р., м. Суми] Міністерство освіти і науки України, Управління освіти і науки Сумської області, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2001. [ч. 1.]. С. 67-70.
28. Кононенко В. Повоєнна сільськогосподарська політика радянського уряду та її вплив на суспільно-політичні настрої населення України Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Київ, 2005. Випуск. 8. с. 198.
29. Конотопський арматурний завод Каталог продукції, арматура стальна трубопровідна. URL : <http://kaz.com.ua/produkt.html>.
30. Концерн "Nikmas" Каталог продукції. URL : <http://nicmas-market.com>

31. Корнус А. А. Региональные структуры занятости населения Украины Магілєўскі мерыдыян. 2013. Том 13. Выпуск 3-4 (22-23). с. 31-35.
32. Корнус А. А. Терциаризация и информатизация экономики Украины: географический аспект Магілєўскі мерыдыян. 2013. Том 14. Выпуск 3-4 (22-23). с. 39-42.
33. Корнус А. А. Траектории социально-экономического развития регионов Украины Псковский регионологический журнал. 2014. №18. с. 3-14.
34. Корнус А. О. Промисловість Сумської області (економіко-географічне дослідження) Суми: Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 136 с.
35. Корнус А. О. Професор Ф.О. Лисенко (1887-1937) – першовідкривач нафти у Дніпровсько-Донецькій западині. Історія української географії. 2004. Випуск 9. с. 12-13.
36. Корнус А., Корнус О. Географічні особливості трансформаційних процесів у машинобудівному комплексі Сумської області. Часопис соціально-економічної географії. 2015. Випуск 18. с. 134-141.
37. Корогод Б. Л. Сумська область у роки Великої Вітчизняної війни. Суми: Козацький вал, 2003. 178 с.
38. Костина В. В сорокаградусном начислении: [Сумская водка имеет более чем столетнюю историю и слобожанские традиции: история ликеро-водочного завода]. Панорама. 2008. № 14, 2-9 апреля. С. А20-А21.
39. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу: підручник. За ред. Б. Д. Лановика. Київ: Вікар, 1999. 737 с.
40. Ленський О. В. Економічні і політичні основи утворення Сумської області URL : <http://rama.com.ua/do-75-richnitsi-utvorenniya-sumskoyi-oblasti/>
41. ЛЕОЛ. Офіційний сайт Лебединського нафтомаєлозаводу. URL : <http://www.leol.ua/>
42. Леонтьєва Г. Г. Економічна і соціальна географія Сумської області : навч. посібник. Вид. 2. Суми: РВВ СДПУ ім. А.С. Макаренка, 1999. 88 с.

43. Леонтьєва Г. Г. Сумський промисловий вузол: навчальний посібник. Суми: Слобожанщина, 1996. 64 с.
44. Леонтьєва Г. Г., Корнус А. О. Географія Сумської області: населення і господарство: навч. посібник. Суми: СумДПУ, 2006. 72 с.
45. Лисенко О. Є., Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. Київ: Пошук вид. агентство "Книга пам'яті України", 1997. 567 с.
46. Лисянська Д. С. Відбудова народного господарства Сумщини в повоєнні роки (1946-1953 рр. хх ст.): IV Міжнародна наукова конференція "Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації", 2019. С. 68-70.
47. Лисянська Д. С. Відбудова народного господарства Сумщини в повоєнні роки (1946-1953 рр. хх ст.): Теорія і методика навчання суспільних дисциплін. Науково-педагогічний журнал, 2020. №8. С. 157–159.
48. Лук'яненко С. Історія "Цукрового королівства": [історія Сум]: Суми і сумчани. 2008. № 31, 1 серпня. с. 10-11.
49. Матеріали 8 сесії ВР УРСР I скликання. Київ: Політвидав, 1947. 54 с.
50. Мирошниченко Д. Промышленное сердце Сумщины: [об АОО "СМПО им. Фрунзе"]: Панорама. 2010. № 43, 20-27 октября. с. А3.
51. Москаленко В. П. АО "Сумское машиностроительное научно-производственное объединение им. М. В. Фрунзе". 100 лет: исторический очерк. Суми: Слобожанщина, 1996. 480 с.
52. Народне господарство Сумської області: Статистичний збірник. – Харків: Статистика, 1970. 493 с.
53. Павлова Л. "Насосэнергомашу" - 60!: призванный лидер по выпуску насосного оборудования встречает свой юбилей: Ваш шанс. 2009. № 39, 30 сент. 7 окт. с. 15А.
54. ПАТ "Сумиобленерго". Головна сторінка. URL: <https://soe.com.ua/> (дата звернення: 07.10.2020).
55. ПАТ "Сумихімпром". Головна сторінка. URL : <http://sumykhimprom.com.ua/index.php/ru/>(дата звернення: 25.02.2017).

56. Пащенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів. Полтава: АСМІ, 2002. 615 с.
57. Поляков Ю. А. Возрождение прифронтовых и освобожденных районов СССР в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 АН СССР. Институт истории СССР. Москва, Наука. 1986. 214 с.
58. Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки. Упорядники: Ю. Мицик, М. Кравець. Київ, 2003. 350 с. (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Національний університет "Києво-Могилянська академія"; Ніжинська міська рада). с. 13—14.
59. Саженьок С. Н. Трудовий подвиг робітників України у Великій Вітчизняній війні. Київ: Видавництво Київ. ун-ту, 1985. 112 с.
60. Симонов Н. С. Военно-промышленный комплекс СССР в 1920–1950-е годы: темпы экономического роста, структура, организация производства и управление. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. 336 с.
61. Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941-1945: Сб. документов и материалов. Киев: Политиздат Украины, Наук. думка, 1988. 437 с.
62. Сумське НВО ім. М. В. Фрунзе: 115 років на ринку машинобудування сторінку підготувала О. Геренко Сумщина. 2011. № 106/107, 24 вересня. с. 1,8.
63. Тітіка О. О. Функціонування об'єктів місцевої промисловості України в 1943–1945 рр. Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей. Київ, 2007. Випуск 11. С. 357–366.
64. Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень: досвід, проблеми, перспективи. Ін-т історії України НАН України. Київ, 2001. 49 с.

65. Україна крізь віки: У 15 т. / НАН України. Інститут історії України. Київ: Альтернативи, 1999. Т. 12: Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) За заг. ред. В. Смолія. 336 с.
66. Усиков О. О. Початок відбудови промисловості Миколаївщини (1944–1945 рр.): Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки. 2017. № 2. с. 173-178.
67. Хойнацька Л. М. Відбудова машинобудівної індустрії України та її соціальні наслідки (1943- 1950 рр.): Дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. Київ. 2001. 259 арк. Бібліогр.: арк. 181-241.
68. Хромов П. А. Промисловість України перед вітчизняною війною. Київ: Українське державне видавництво, 1945. 84 с.
69. Чернега П. М. Підготовка робочих кадрів у промисловості України в роки Другої світової війни Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. Київ, 2005. Випуск 9: В 3 ч. Ч. 3. с. 172.
70. Шевченко О. Кролевецькі реалії: славнозвісне підприємство Кролевецька фабрика художнього ткацтва ім. Знака Пошани закрилася: Панорама. 2018. № 50, 12-19 декабря. С. А11.
71. Шило Г. Шосткинському казенному заводу "Імпульс" - 165 років: Сумщина. 2013. № 30, 31 липня. С. 5.
72. 332 года – родному предприятию!: [О Сумском машиностроительном научно-производственном объединении]: Ваш шанс. 2016. № 1, 5-12 января. С. 13А

ДОДАТКИ

Додаток А

ИЗ ИНФОРМАЦИИ ЦК КП(б)У ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ ВКП(б) О ВОССТАНОВЛЕНИИ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА В РЯДЕ ОСВОБОЖДЕННЫХ ОБЛАСТЕЙ УКРАИНЫ, В ТОМ ЧИСЛЕ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

12 октября 1943 г.

Сумская область

В области возобновили работу 197 промышленных предприятий.

На заводе им. Фрунзе пущены в эксплуатацию кузнечный и литейный цеха. В настоящее время на заводе изготавливают для военных частей скобы и болты для строительства и ремонта мостов, подковы для лошадей, а также проводится текущий ремонт гужевого транспорта воинских частей.

Кроме того, в Сумах работают кирпичный завод, 2 торфоразработки, ремонтно-весовая мастерская, слесарно-кузнечная мастерская, кожевенный завод, шорно-щеточная фабрика, мастерская для пошива одежды, промартели по пошиву и ремонту обуви, маслозавод и другие предприятия.

В Конотопе работают торфоразработка, кожевенный завод, швейная мастерская, столярный цех, промартели по пошиву и ремонту одежды и обуви, хлебопекарня и мельница.

В Шостке работают типография, спичечная мастерская, 5 мельниц, пекарня, колбасная фабрика, частично работает промкомбинат.

В Ахтырском районе работают гвоздильный, обозный, смолярный, мыловаренный и кожевенный заводы, мебельная фабрика, мастерская по пошиву обуви, две мельницы, маслозавод, пивзавод и др.

В Роменском районе работают торфоразработка, маслозавод, 2 кирпичных завода, хлебопекарня, колбасная фабрика.

В Краснопольском районе работают лесопильный завод, мастерские по пошиву одежды и обуви, мыловаренный и кожевенный заводы, маслозавод, вальцовая мельница.

В Кролевецком районе работают кирпичный завод, торфоразработка, типография, лесопилка, кожевенный завод, слесарно-бондарная мастерская, пенькозавод, текстильная фабрика, пекарня, мельница, крахмальный завод, маслозавод и мастерские по ремонту обуви и одежды.

В Лебединском районе работают спиртовой завод, маслозавод и мастерские по ремонту одежды и обуви.

Восстановлены и пущены в эксплуатацию железные дороги на участках Готня — Сумы, Смородино — Сумы, Сумы — Ворожба. Ворожба — Глухов. Восстановлено 46 железнодорожных мостов.

Отремонтировано и пущено в эксплуатацию 615 километров телефонной связи.

В области работает 590 средних, неполных средних и начальных школ. Часть школьных помещений уже отремонтирована.

Секретарь ЦК КП (б) У Д. Коротченко

Додаток Б

ИЗ ПОСТАНОВЛЕНИЯ БЮРО СУМСКОГО ОБКОМА КП(б)У О ХОДЕ ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ РАБОТ НА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОМ ЗАВОДЕ им. М. В. ФРУНЗЕ

13 октября 1943 г.

Бюро обкома КП (б) У отмечает, что по восстановлению завода им. Фрунзе дирекция провела значительную работу.

На сегодня отремонтирован и пущен в эксплуатацию кузнечный цех на 12 горнов.

Сдан в эксплуатацию паровой котел с паровой машиной на 25 лошадиных сил. Восстановлен механический цех (бывший ремонтный), где установлены два токарных, один строгальный и один сверлильный станки.

Полностью подготовлен к пуску один прогон литейного цеха с 2 вагранками. Проведен ремонт жилых помещений на 50 человек, столовой на 800 человек, детсада и других заводских помещений.

Закончен ремонт на ТЭЦ и находится на ремонте насосная станция ТЭЦ. На заводе работает 1100 человек рабочих.

Наряду с проведением восстановительных работ завод им. Фрунзе в сентябре выпустил на 40 000 руб. товарной продукции и дал на 200 000 руб. валовой продукции.

Вместе с тем дирекция завода (Т. Дащенко) не использовала всех возможностей для расширения объема работ.

Не решен вопрос по энергетической базе. Механический цех не укомплектован необходимым станкопарком. Не обеспечены питанием 300 человек рабочих.

Еще медленно проходит набор на завод рабочей силы. Подготовительная работа к выпуску спецпродукции... не проводится.

Для ускорения восстановительных работ на заводе им. Фрунзе бюро обкома КП(б)У постановляет:

1. Обязать временно исполняющего обязанности директора завода Т. Дащенко:
 - а) довести контингент рабочих на заводе на 1 октября сего года до 3000 человек;

- б) отремонтировать и сдать в эксплуатацию до 1 ноября сего года 2 генератора на 42 и 48 киловатт;
 - в) обеспечить помещение под столовую на 1000 человек до 15 ноября;
 - г) отремонтировать жилплощадь на 500 человек до 15 ноября;
 - д) немедленно начать подготовительную работу к выпуску спецпродукции...;
 - е) подготовить к 1 ноября 1943 г. все цеха и заводские помещения для работы в зимних условиях.
2. Обязать председателя горисполкома Т. Толстокора до 1 ноября 1943 г. провести мобилизацию среди населения г. Сумы и направить на завод Фрунзе 400 человек рабочих, в первую очередь тех, кто работал раньше на заводе.
 3. Обязать облторготдел (Т. Коснейчук) организовать общественное питание на заводе 3000 рабочих.
 4. Обязать облуполнаркомзаг (Т. Грищенко) выделить заводу районы для проведения децентрализованных заготовок.
 5. Обязать леспромхоз (Т. Евграфов) отпустить заводу им. Фрунзе на восстановительные работы лесоматериала соответственно разрядке облплана.
 6. Обязать ГК КП(б)У поднять среди рабочих политмассовую работу и развернуть социалистическое соревнование...
- И. о. секретаря Сумского обкома КП(б)У Чучукало

Додаток В

КОРРЕСПОНДЕНЦІЯ ИЗ ГАЗЕТЫ «БІЛЬШОВИЦЬКА ЗБРОЯ» О ВЫПУСКЕ ПЕРВОЙ ПРОДУКЦИИ КОНОТОПСКИМ ЭЛЕКТРОМЕХАНИЧЕСКИМ ЗАВОДОМ «КРАСНЫЙ МЕТАЛЛИСТ» И РАЗВЕРТЫВАНИИ ПРЕДОКТЯБРЬСКОГО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОРЕВНОВАНИЯ

13 октября 1943 г.

Коллектив работников і службовців Конотопського електромеханічного заводу з перших днів звільнення Червоною Армією міста Конотоп дружно і наполегливо розпочав відбудовувати заводське господарство, зруйноване німецько-фашистськими мерзотниками.

Після довготривалої перерви і тиші в електромеханічному заводі знову закипіла творча робота. За короткий час силами колективу відремонтовано й пущено в хід механічний, ковальський, електрозварний, ливарний та слюсарно-складальний цехи, які вже виконують замовлення держави.

Крім того, завод подає зараз велику допомогу підприємствам Донбасу. Уже виготовлено декілька партій слюсарних лещат та молотків. Нещодавно колектив наполегливо розпочав опановувати виробництво запасних частин для врубових машин нашому рідному Донбасу.

Йдучи назустріч славній 26-й річниці Жовтня, партійна, комсомольська і профспілкова організації заводу широко розгорнули в цехах переджовтнєве соціалістичне змагання. В цьому знаменному змаганні досягли великих виробничих успіхів слюсар т. Ліфар, токарь т. Садовський, коваль т. Комлик, майстер дільниці т. Инта, конструктор т. Кузьмін та ін. Всі вони працюють не покладаючи рук, перевиконують денні норми виробітку.

Виробничий успіх, що його досяг колектив заводу, є наслідком добре поставленої політико-масової роботи. Як правило, кожного дня в обідню перерву партійна і комсомольська організації заводу проводять бесіди і голосні читки газет по цехах. Через комуністів і комсомольців-агітаторів робітники довідуються про героїчні успіхи Червоної Армії на фронтах Вітчизняної війни і відповідають на них трудовими подвигами на виробництві.

П. Кривошей

Більшовицька зброя. № 33. 1943. 13 жовтня.